

TEORII ALE PROBLEMELOR SOCIALE: PUNCTE DE VEDERE ÎN SOCIOLOGIA AMERICANĂ CONTEMPORANĂ

Maria Lariouescu

Centrul de cercetări sociologice

Constituită relativ recent ca domeniu autonom al disciplinei sociologice, alocându-i-se un număr mare de ore în programele de învățământ sociologic din universitățile americane, sociologia problemelor sociale oferă teren de manifestare unora dintre cele mai ample controverse teoretico-ideologice contemporane. Deși preocupările pentru tratarea teoretică a problemelor sociale sînt foarte vechi, premergătoare constituirii sociologiei înseși, legitimarea lor ca domeniu de sine-stătător este strîns legată de o serie de fenomene și procese sociale cu care s-a confruntat societatea contemporană în ultimii ani.

Recrutîndu-și în parte problematica din experiența mișcărilor sociale a țărilor occidentale în anii '60, precum și din mișcările de eliberare națională și socială a țărilor în curs de dezvoltare, această nouă ramură a sociologiei încearcă să îndeplinească funcțiile unei conștiințe teoretico-critice a situației diferitelor clase și grupuri sociale din țările capitaliste dezvoltate.

Datorînd mult marxismului, de unde preia argumente teoretice și praxiologice, cele mai multe lucrări de analiză a problemelor sociale apărute în sociologia americană se prezintă, în general, ca un mozaic de interpretări teoretice, în care se regăsesc, alături de puncte de vedere marxiste și condiții structural-funcționaliste, organiciste, psihologice, interacționist-simbolice. Această proliferare a perspectivelor de abordare a fost apreciată de unii autori ca un simptom al crizei mai generale a întregii discipline, situație ce ar putea fi privită sub o dublă ipoteză: fie ca un fenomen favorabil, ca o premisă a unei renașteri intelectuale, ca punct de plecare a unei noi „revoluții științifice”, fie ca o stare de fapt negativă demonstrînd confuzia, pierderea consistenței și coerenței logice în cadrul științei sociologice.

În evaluarea semnificației acestor aprecieri referitoare la proliferarea exuberantă a unor abordări sociologice, la revizuirea sau elaborarea unor „tipare” de investigație (paradigme) a fenomenelor, o însemnătate principală, teoretică o dețin ideile materialismului istoric referitoare la conținutul și interdependența fenomenelor suprastructurale. În lumina tezelor materialismului istoric se poate susține că schimbările substanțiale din cadrul unor compartimente ale științei reflectă în chip specific, mai mult ori mai puțin mediat, transformări care se petrec în sfera mai largă a vieții sociale, culturale și politice. În acest context apariția unor noi paradigme, revizuirea unor puncte de vedere mai vechi în tratarea problemelor sociale reflectă tendințele și curentele de idei care se înfruntă în sociologie și în alte discipline înrudite, pe de o parte, dar și tendințele ideologice și politice care străbat o societate sau alta. Poate mai mult decît în alte ramuri ale sociologiei, pe terenul oferit științei de problemele sociale se formulează și se înfruntă programe ideologice, doctrine ale unor grupuri și organisme politice care încorporează și puncte de vedere sociologice, economice, juridice, etice etc. Sociologia problemelor sociale apare, aproape totdeauna, impregnată cu orientări politico-ideologice, iar nu de puține ori se află în situația de a fundamenta programe și doctrine social-politice, economice, religioase ș.a.

În ciuda eclectismului interpretărilor teoretice, apariția și consolidarea acestui domeniu științific reprezintă un fenomen semnificativ pentru refuzul deliberat al acestei discipline de a accepta societatea *statu-quo*ului, precedînd la critica sa tot mai viguroasă; sociologia problemelor sociale își propune, și în parte reușește, să înfăptuiască o suită de reformulări teoretice care revitalizează gîndirea critică în sociologia americană.

Prin problematica actuală pe care o înscrie în cadrul dezbaterilor teoretico-ideologice contemporane, prin teoriile, conceptele și ipotezele utilizate explicit sau implicit în demonstrația sociologică, studiul problemelor sociale prezintă un interes sporit pentru dialogul actual al marxismului cu alte sisteme de gîndire.

În studiul de față ne-am propus să abordăm critic, de pe poziția materialismului istoric, câteva argumente „cheie” utilizate în controversele teoretice contemporane din sociologia americană asupra problemelor sociale.

Ce este o problemă socială? Studiul problemelor sociale constituie sursa unor dispute și puncte de vedere diferite și contradictorii asupra identității și modului lor de abordare. Controversele pornesc de la întrebarea dacă este mai potrivită o definiție sociologică sau una

socială a problemelor sociale și continuă, fără să se încheie, asupra interpretărilor teoretice, asupra naturii acestora, finalității și conținutului acțiunilor de soluționare a lor.

O definiție „clasică” a problemelor sociale în sociologia americană poate fi formulată plecând de la criteriul decalajului între realitățile sociale existente la un moment dat și standardele (normele) sociale. Cunoscutul sociolog R.K. Merton arăta că putem vorbi de o problemă socială doar atunci când ne aflăm în prezența unei „discrepanțe substanțiale între ceea ce oamenii sînt și ceea ce ei ar trebui să fie”¹, adică între normele sociale și realitățile sociale ale unei societăți date.

Acest criteriu a fost supus unor comentarii critice în literatura sociologică, imputându-i-se, între altele, lipsa de precizie, caracterul său vag și incomplet. Astfel, la întrebarea cum putem evalua dimensiunea decalajului între palierul existențial și cel normativ, axiologic, răspunsul este destul de inconsistent, căci actualele metode de măsurare a magnitudinii problemelor sociale, cum sînt cele statistice, conțin o serie de ambiguități. Bunăoară, cele mai serioase statistici privind familiile dezorganizate, criminalitatea, sărăcia etc. nu oferă un ansamblu sistematic de date necesare efectuării unor studii comparabile asupra amplitudinii problemelor sociale; cu alte cuvinte, lipsește un numitor comun în evaluarea dimensiunii acestora (nu se pot efectua calcule și nici nu se pot compara, între ele probleme sociale diferite, cum sînt subdezvoltarea, discriminarea rasială, criminalitatea, sărăcia etc.).

La aceste dificultăți de ordin tehnico-metodologic se adaugă și unele de ordin istoric. Astfel istoria cunoaște o evoluție a mentalităților, obiceiurilor și normelor sociale care serveau drept ghid în aprecierea problemelor sociale. Se știe, de pildă, că altele erau „tiparele” de gîndire și valorile oficiale cu privire la diferite încălcări ale normelor sociale în secolele anterioare (în Anglia secolelor 16 și 17 furturile, chiar cele mai mărunte, erau considerate crime capitale).

Punerea unui diagnostic de problemă socială depinde hotărîtor de orientarea teoretică, de poziția de clasă pe care se situează cercetătorul, de capacitatea și experiența sa profesională. Menționăm, în acest context, rezultatele interesante ale cercetărilor efectuate de C. Zamfir asupra strategiilor de defnire și soluționare a problemelor sociale, constituind prima analiză, apărută la noi, consacrată explicit teoriei sociologice a problemelor sociale². Definiția problemei sociale propusă de C. Zamfir scoate în relief natura specifică, procesuală, a acestora: „o problemă socială este: un proces social, o caracteristică, o situație despre care societatea sau un subsistem al ei consideră că trebuie schimbată”³. Cu alte cuvinte trebuie să existe în *primul rînd* o împrejurare obiectivă care să fie percepută ca sursă de dificultăți pentru societate sau unele grupuri ale sale,

În prezentarea și descrierea naturii problemelor sociale sociologii americani accentuează exclusiv asupra trăsăturilor disfuncționale, negative, indezirabile care frînează dezvoltarea societății. După cum observă cu pătrundere C. Zamfir, o poziție principal deosebită adoptă sociologii de orientare marxistă care, fără a exclude din sfera problemelor sociale fenomenele și procesele disfuncționale, negative, adoptă o perspectivă constructivă, incluzînd aici cu prioritate probleme „pozitive”, de construcție a noii societăți, probleme considerate necesare și dezirabile, care urmează să fie implementate prin acțiune planificată conștientă.

În al *doilea rînd*, în definiția problemelor sociale apare elementul subiectiv, de evaluare de către societate sau de către unele grupuri ale ei a condițiilor obiective și de conștientizare a lor ca probleme sociale. Doar atunci cînd preocupările pentru un fenomen devin obiect de evaluare de către un public, mai mult ori mai puțin larg, se poate vorbi de probleme sociale. Sărăcia, de pildă, a existat în multe societăți fără a fi defnită ca problemă socială întrucît societatea și diferitele sale grupări au acceptat-o ca o stare de fapt, inevitabilă și uneori ca necesară; ea devine problemă socială atunci cînd unele grupuri sau mișcări sociale au devenit conștiente de amploarea și consecințele stării de sărăcie asupra populației, asupra dezvoltării societății, militînd pentru soluționarea sau măcar pentru ameliorarea acestei stări de lucruri.

În al *treilea rînd*, definiția problemelor sociale implică convingerea că acestea pot fi soluționate sau cel puțin ameliorate, printr-o acțiune susținută a forțelor sociale, că nu există obstacole de natură tehnologică sau socială pentru rezolvarea lor.

Originile problemelor sociale. Sursele problemelor sociale constituie un aspect important al diagnozelor lor sociologice, fiind un punct referențial în defnirea și îndeosebi în soluționarea lor. Cercetările în domeniu deosebesc, în linii generale, două feluri de surse: unele de natură nesocială, altele de origine socială.

¹ R.K. Merton și R. Nisbet (eds.), *Contemporary Social Problems*, New York, Harcourt Brace Iovanovich, Inc., 1976, *Cap. introductiv*.

² Cătălin Zamfir, *Strategii ale dezvoltării sociale*, București, Edit. politică, 1977.

³ *Ibidem*, p. 47.

Sînt considerate surse nesociale o serie de calamități fizico-naturale, cum sînt: cutremurele, inundațiile, epidemiile etc. care afectează în mare măsură comunitățile umane. Indiferent însă de sursa lor, problemele sociale sînt definite în funcție de *consecințele lor sociale*. Considerăm precizarea importantă pentru diagnosticarea problemelor sociale, îndeosebi în cazurile cînd oamenii nu le recunosc ca atare, sau în cazul problemelor latente. Cercetări efectuate asupra diferitelor probleme sociale au arătat că, chiar atunci cînd membrii unei colectivități nu percep sau nu recunosc o problemă socială ca fiind reală, aceasta constituie totuși o astfel de temă dacă *consecințele* sale sînt *reale* pentru respectiva societate sau pentru grupul social.

Alte surse ale problemelor sociale sînt de natură socială. Sistemul social și subsistemele sale sînt socotite responsabile pentru geneza și proliferarea problemelor sociale. Aici se pot identifica două mari modalități de abordare, în funcție de accentul care se pune pe unul sau pe altul din termenii relației societate-indivizi: una „societală” și una „individualistă”.

Optica „societală” sintetizează acele orientări care consideră alcătuirea societății, structura sa economico-socială ca factor principal ce generează probleme sociale. Conceptele cheie ale acestei perspective sînt: dezorganizare socială, sistem social, structură socială ca principale surse de probleme sociale.

Optica „individualistă” relevă acele puncte de vedere care consideră că problemele sociale izvorăsc din dificultățile de adaptare ale indivizilor la cerințele societății aflate în permanent proces de schimbare. Conceptele cheie ale acestei optici sînt devianța și comportamentul deviant.

Ambele modalități de abordare au căpătat variate expresii teoretice, proliferînd într-o multitudine de orientări și perspective asupra acestui domeniu, așa cum vom vedea în continuare. Totodată, practica socială și cercetările existente au arătat că societățile umane, subsistemele acestora dezvoltă modele adecvate de răspuns la problemele apărute în funcție de originile acestora. În consecință, într-un fel vor reacționa colectivitățile la dificultăți provocate de seisme, inundații, epuizarea resurselor de energie etc., și altfel la probleme de origine socială, cum sînt subdezvoltarea, sărăcia, discriminarea etnică și rasială, delincvența juvenilă ș.a.

Parcursînd literatura sociologică occidentală asupra problemelor sociale cititorul va rămîne, neîndoișor, frapat de strădanile de conceptualizare a unor probleme sociale, de propensiunea autorilor de a oferi concepte și teorii care să sintetizeze aspecte relevante ale tensiunilor sociale, ale situațiilor conflictuale cu care se confruntă comunitățile umane din societatea apuseană. În acest scop se recurge, cel mai adesea, la reevaluarea, la punerea în „formule noi” a unor concepte, teze, teorii mai vechi, inclusiv la extinderea sferei unor concepte cunoscute prin includerea unor noi dimensiuni abstrase din analiza realităților lumii contemporane.

Recursul la instrumente conceptuale, „forjate” adeseori cu decenii în urmă în cercetări prestigioase ale unor școli sociologice sau personalități cunoscute în științele sociale, constituie o trăsătură dominantă, semnificativă a sociologiei problemelor sociale din țările capitaliste. Nu lipsesc, desigur, inovațiile în modul de abordare a problematicei amintite, noutatea constînd, în cele mai multe cazuri, în lărgirea sferei și îmbogățirea conținutului unor concepte, teorii cu noi generalizări empirice asupra unor probleme acute ale comunităților sociale actuale, în combinarea mai multor teze cunoscute, pentru a oferi un instrumentar analitic suficient de coerent în vederea explicării problemelor sociale.

În continuare ne vom opri asupra citorva orientări teoretice mai importante asupra problemelor sociale, precizînd contextul în care au fost formulate teoriile, conceptele, ipotezele utilizate, valoarea cognitivă, limitele gnoseologice, precum și implicațiile lor ideologice pentru lupta contemporană de idei.

Perspectiva structural-funcționalistă. Orientarea structural-funcționalistă asupra problemelor sociale își revendică încă o pondere importantă în modalitățile de abordare a subiectului, deși a fost supusă în ultimii ani unor critici concentrice venite de pe poziții ale „sociologiei radicale”, dar și din sînul funcționalismului însuși (se cunosc modificările aduse de R.K. Merton și alți sociologi paradigmei funcționaliste pentru a diminua și îndulci unele consecințe ale absolutizării unității funcționale a sistemului). Într-o formulare mai flexibilă, care legitimează și dreptul la existență al disfuncțiilor sociale, al unor alternative funcționale, paradigma structural-funcționalistă oferă un „tipar” de abordare sociologică a problemelor sociale, o modalitate de organizare și de interpretare a acestora.

Să desprindem în cele ce urmează cîteva „cărămizi” ale paradigmei structural-funcționaliste aplicată la cercetarea problemelor sociale. Din perspectiva structural-funcționalistă problemele sociale sînt conceptualizate în două mari categorii: *dezorganizare socială* și *comportamente deviante*, concepte care reflectă diferite aspecte ale aceluiași fenomen. În vreme ce dezorganizarea socială semnifică acele condiții care împiedică structura socială să funcționeze normal pentru îndeplinirea țelurilor și valorilor sistemului, comportamentul deviant indică apariția unor

fenomene de distanțare semnificativă a diferitelor statute și roluri de la normele instituite și acceptate din punct de vedere social.

Dezorganizarea socială — sursă și expresie a problemelor sociale. Conceptul indică o zonă densă de probleme sociale cauzate de defectuoasa funcționare a sistemului social. Principali teoreticieni care au contribuit la edificarea acestei perspective teoretice sînt Ch. H. Cooley, W. Thomas, F. Znaniecki, T. Parsons și R.K. Merton. Concepută ca o stare de „eșec” a normelor și regulilor care guvernează societatea sau unele grupuri ale sale, dezorganizarea socială este clasificată în trei tipuri mai importante: lipsa de normare, conflictul cultural și „căderea” normelor⁴.

Lipsa de norme caracterizează acea stare a colectivității sociale în care nu mai există reguli care să reglementeze comportamentul oamenilor; proaspeții migranți într-o nouă așezare, de pildă, pot fi confrunțați cu o serie de probleme sociale pînă cînd nu se institue reglementări care să le ghideze comportamentul.

Conflictul cultural apare atunci cînd există cel puțin două categorii opuse de reguli asupra comportamentului indivizilor. Membrii unor grupări cu structuri de organizare și sisteme de valori deosebite de cel al societății mai largi în care conviețuiesc sînt, de cele mai multe ori, supuși unei presiuni contrare din partea mediului social ambiant. Cu cît grupul este mai închis și profesează un sistem de norme opus celui macrosocial, cu atît conflictul cultural este mai intens și problemele sociale mai acute.

„Căderea” normelor sociale are loc atunci cînd regulile sociale există, însă respectarea lor, fie că nu mai este însoțită de recompensele așteptate din partea societății, fie că aduce cu sine chiar penalizări ale indivizilor. În unele situații noi care se petrec relativ abrupt (revolte sociale, catastrofe naturale, tehnologice ce afectează colectivitățile umane) pot să apară astfel de „căderi” temporare ale normelor, care generează probleme pentru cei implicați.

Urmărind punctele nodale ale teoriei dezorganizării sociale în explicarea problemelor sociale nu se poate nega efortul sociologilor care au aderat la ea de a cizela un set de concepte, cum sînt cele prezentate mai sus, care facilitează cunoașterea mai pătrunzătoare a microuniversului social, a zonelor de joncțiune a individului cu structurile instituționale ale societății. Teoria dezorganizării sociale și-a propus, și într-o anumită măsură a reușit, să ofere un instrumentar teoretic care să explice diversificarea elastică a situațiilor neadaptării și dificultăților de integrare a individului în societatea capitalistă.

Paradigma structural-funcționalistă a dezorganizării sociale este supusă unui proces de „eroziune” din partea a numeroși critici de diferite orientări teoretice și social-politice. Majoritatea lucrărilor critice asupra acestei orientări indică tendințele conservatoare, apărarea stării de lucruri existente, constientizarea problemelor sociale cu ajutorul „uneltelor” conceptuale forjate în cadrul acestei concepții și soluțiile propuse vizează creșterea stabilității sistemului social capitalist, perpetuarea *statu-quo*ului. O critică importantă care se aduce punctului de vedere al dezorganizării sociale privește faptul că acesta se concentrează îndeosebi asupra unităților sociale în explicarea mecanismului de producere a problemelor sociale, scăpînd din vedere comportamentul indivizilor. De pe poziția dezorganizării sociale nu se poate explica de ce unele persoane încalcă normele sociale în vreme ce altele nu o fac, rămînînd neacoperit teoretic un aspect important al genezei problemelor sociale.

În căutarea unui răspuns teoretic satisfăcător la întrebarea amintită sociologii americani aduc în actualitate concepte, teze, idei formulate cu ani în urmă în activitatea de cercetare a unor prestigioase instituții și comunități sociologice. Se petrece un adevărat transfer de argumente de la generația cercetătorilor școlii sociologice din Chicago și ai școlii sociologice de la Harvard la actuala generație de sociologi. La loc de frunte printre tezele preluate se situează teoria anomiei sociale, teoria asocierii diferențiale, a conflictelor culturale, a controlului social ș.a.

Combinînd argumente teoretice preluate din teoriile anomiei sociale, asocierii diferențiale etc., unele din cercetările sociologice americane au dezvoltat *teoria devianței și comportamentului deviant*, formulînd observații și sugestii pătrunzătoare care contribuie la înțelegerea unor mecanisme psiho-sociale de finețe ale evoluției și proliferării devianței, oferînd, totodată, instrumente de conceptualizare și sistematizare, adeseori subtile și diversificate, ale materialului empiric: teste de percepție a discriminării sociale, scale de evaluare a gradului de asimilare a indivizilor „problemă” de către societate, stabilirea unor nivele de integrare și „toleranță” socială a devianților ș.a.

⁴ E. Rubington și M.S. Weinberg (eds.), *The Study of Social Problems*, New York, Oxford University Press, 1977.

Principalele realizări ale autorilor care au adoptat perspectiva comportamentului deviant asupra problemelor sociale converg înspre crearea unei metodologii de investigație pentru disocierea fină a părților componente ale societății, a raporturilor dintre ele și îndeosebi asupra personalității indivizilor, a scopurilor sociale la care aceștia aderă sau le resping și a mijloacelor de satisfacere a telurilor socialmente acceptate.

Centrindu-și demersul teoretic pe analiza componentelor sistemului social, cercetările din această optică rămân însă prizoniere unei viziuni abstracte, nedialectice asupra societății și asupra rolului său hotărâtor în condiționarea devianței. Totuși unele nuanțe pot fi desprinse și se pot marca câteva contribuții originale la abordarea problemelor sociale prin prisma acestei perspective. Dacă cu ani în urmă, potrivit principiilor teoretice derivate din teoria structural-funcționalistă, indivizii erau tratați ca „actori sociali” liberi să aleagă între scopurile socialmente acceptate și să-și călăuzească voluntar comportamentul în funcție de aceste scopuri, în ultimii ani voluntarismul acestora apare adeseori îngrădit de structurile reale ale societății (economice, politice, comunitare, ale opiniei publice etc.). Indivizii care încalcă norme sociale sînt frecvent tratați mai degrabă ca niște „prizonieri ai societății”, departe de a fi liberi din punct de vedere economic, politic, socio-cultural⁵.

Perspectiva patologiei sociale asupra problemelor sociale. Conceptualizarea problemelor sociale sub termenul generic de patologie socială a deschis o perspectivă mai îngustă de abordare decît cea structural-funcționalistă. Conceptul cheie al acestei orientări este cel de normalitate socială, prin analogie cu starea organismului biologic. Conceptul de normalitate, fundamental aici, este unul dintre cele mai ambigue și mai confuze concepte din vocabularul acestei discipline. El introduce o serie de deformări subiective în abordarea fenomenului. Pe bună dreptate, s-a obiectat acestei perspective, că starea de sănătate, normalitatea este o stare ideală, care nu a fost atinsă și este probabil intangibilă, dar privită ca foarte dezirabilă. Este firesc ca o condiție bună a sănătății și o viață lungă să fie considerate două dintre telurile fundamentale ale omului, iar orice „atențat” la aceste scopuri să fie calificat drept patologic⁶.

Un punct de vedere diferit în cadrul dezbaterilor privind importanța punctului de vedere patologic în explicarea problemelor sociale a fost avansat de V. Kavolis. Într-un studiu mai recent, Kavolis formula ideea contrară că patologia socială poate fi privită ca o concepție obiectivă și fructuoasă. Pentru a-și susține opinia, el introduce în esafodajul său teoretic o anumită modificare de optică asupra patologiei sociale: patologia nu este, conform autorului citat, comportamentul ce deviază de la o ordine stabilită sau care primejduiește stabilitatea socială, ci acel comportament care este *distructiv* (sau *autodistructiv*) prin *consecințele sale*. În acest context, domeniul patologiei sociale ar putea fi definit ca studiul comportamentului distructiv sau autodistructiv al indivizilor și al condițiilor social-culturale care îl cauzează sau îl facilitează. Sociologul amintit aduce și câteva precizări conceptuale, care nuanțează analiza. Astfel el distinge patru tipuri de comportament patologic: autodistrugerea, distrugerea altuia, comportament patologic spontan și patologii organizate.

Comportamentul de autodistrugere se referă la toate modalitățile de activitate a individului care îl periclitează propria viață, sănătatea sau simțul identității personale (sinuciderea, alcoolismul etc.).

Comportamentele de distrugere a altora indică acele activități prin care individul primejduiește viața, sănătatea sau identitatea personală a altor persoane sau grupuri (crima, discriminarea rasială, etnică ș.a.).

Comportamentul patologic spontan se manifestă cînd individul se implică parțial voluntar sau inconștient în activități distructive sau autodistructive.

Comportamentul patologic organizat presupune o atitudine dirijată, instituită prin norme sancționate formal, de comitere a unor activități ce intră în sfera patologiei sociale. Astfel, aici s-ar integra acțiunea unor secte religioase care impun credincioșilor să refuze asistența medicală și alte servicii și îndatoriri civice, punînd în primejdie viața acestora și conducînd la situații tensionale în comunitățile și grupurile sociale în sinul cărora trăiesc.

Stimulînd procesul de acumulare a unui material informativ concret, de elaborare a unor tipologii și clasificări subtile în cercetarea sociologică asupra problemelor sociale, lucrările

⁵ R. Schwartz, și J. Skolnick, *Two Studies of legal stigma*, în: H. Becker (ed.), *The Other Side*, New York, Free Press, I.a.; W.C. Kuehn, *Ex-convicts conceptualized as a minority group*, în: *Transgressors and Enforcers*, New York, I.a.

⁶ C. M. Rosenquist, *The moral premises of social pathology*, în: *The Study of social problems*, p. 50.

⁷ V. Kavolis, *A universal criterion of pathology*, în *The Study of social problems*, p. 37 și urm.

ghidate de această orientare nu au reușit să cristalizeze teorii cuprinzătoare asupra producerii și evoluției problemelor sociale luate în considerare. O examinare mai atentă a acestui punct de vedere scoate la iveală predominanța unor dimensiuni comportamentaliste asupra ontologiei problemelor sociale, fenomenele patologice fiind abordate ca manifestări exterioare, observabile și testabile; analizând comportamentele patologice ca o consecință a atitudinilor manifeste ale indivizilor, optica patologiei sociale își dezvăluie trăsătura sa psihologist behavioristă, ca o particularitate distinctivă în abordarea problemelor sociale. Autorii ce se raliază acestei optici se mențin pe o platformă pozitivistă, subminându-și capacitatea de a depăși datul individual, de a explica reacțiile psihice ale indivizilor în contextul unor relații sociale guvernate de legi obiective. Analiza făcută nu reușește, astfel, să pătrundă în intimitatea cauzelor reale ale problemelor sociale, ocolind condiționarea lor concret-istorică, macrosocială. În contextul perspectivei patologiei sociale se desfășoară actualmente dezbateri interesante cu privire la condiția umană în societatea capitalistă dezvoltată, în „societatea de consum”.

Perspectiva conflictului de valori asupra problemelor sociale. Precursorii acestui mod de abordare au fost A. Small, Ed. Ross, L. Ward, Th. Veblen, R. Park, însă cei ce i-au dat o formulare distinctă și precisă au fost Richard C. Fuller și Richard R. Myers (1941). Conform acestei orientări problemele sociale se referă la condiții sociale care sînt incompatibile cu valorile unui grup; grupurile sociale încep să sesizeze că anumite situații devin o amenințare a unor valori importante.

În opoziție cu perspectiva dezorganizării sociale și a patologiei sociale, adepții teoriei conflictului de valori afirmă că nu este nimic anormal sau disfuncțional, semnificînd dezorganizare, în faptul că oamenii își urmăresc propriile interese și valori în competiție cu interesele și valorile altora, dimpotrivă o atare stare conflictuală este cît se poate de firească în societate. Abordarea problemelor sociale în perspectiva conflictului de valori prezintă numeroase lacune, sesizate de mai mulți critici și comentatori. Iată cîteva dintre criticile mai importante la adresa acestei orientări, așa cum rezultă din studiul lui Kenneth Westhues⁸.

Una din limitele principale ale perspectivei conflictului de valori asupra problemelor sociale rezidă în „distorsiunea sa de clasă”, întrucît în definirea problemelor sociale se acceptă sistemul de valori al claselor sociale ce dețin puterea; este firesc, argumentează autorul, ca în punerea unei probleme sociale să se reflecte punctul de vedere al clasei dominante în societate, clasă care deține pozițiile centrale în *statu-quo* și care modelează optica „producătorilor de opinie publică” (*public opinion makers*). O altă critică adusă de autorul menționat stipulează că perspectiva conflictului de valori nu aduce nici o contribuție teoretică la înțelegerea societății, evitînd structura societății, modul cum funcționează și geneza problemelor sociale.

În al treilea rînd, apreciază același autor, această orientare nu ne spune nimic despre modul de soluționare a problemelor sociale.

Neajunsurile semnalate pot fi depășite, în concepția lui K. Westhues, prin abordarea cuprinzătoare a „costurilor sistemice” ale diferitelor forme de organizare socială. Conform punctului de vedere al „costurilor sistemice” problemele sociale sînt definite în termenii costurilor organizațiilor social-culturale⁹ concrete dintr-o societate dată. În această alternativă teoretică propusă, orice aspect al organizării sociale poate fi privit, virtual, ca avînd prețul (costul) său social, sau ca izvor de probleme sociale. Din acest unghi de vedere apariția și soluționarea problemelor sociale implică acțiuni politice, schimbări instituționale care depășesc cadrul unor simple manipulări de variabile privind personalitatea.

Căutînd un răspuns teoretic la problemele sociale ale societății în care trăiesc, atît autorii c au adoptat perspectiva conflictului de valori cît și criticii lor au jucat un anumit rol în evoluția cunoașterii fenomenului, îndeosebi în direcția distanțării de modelul întemeiat pe coordonatele unui psihologism și biologism simplificator și apropierii de cauzalitatea socială, chiar dacă aceasta nu este înțeleasă în toată complexitatea sa.

O critică obiectivă a acestei perspective trebuie să deceleze, după opinia noastră, și unele laturi mai puțin vizibile, dar semnificative din unghiul de vedere al finalității sale teoretico-ideologice. Deși aparent concepția conflictului de valori, cît și cea a costurilor sociale avansează concepte și fac aserțiuni cu privire la inevitabilitatea conflictului în planul valorilor la diferite nivele sociale, a coercției, constrîngerii, competiției între clase, grupuri, categorii sociale, totuși analizele lor converg în ultimă instanță spre o finalitate integrativă, de menținere a stabilității sistemului capitalist. Accentul analitic al elaborărilor teoretice cade pe funcțiile *integrative* și

⁸ Kenneth Westhues, *Social Problems as Systemic Costs*, în: „Social Problems”, 20, nr. 4, 1973.

⁹ Vezi în acest sens și: E. J. Mishan, *The costs of economic growth*, Middlesex, Penguin, 1967; F. Lindenfeld, *Radical perspectives on social problems*, New York, Macmillan, 1968; D. Bell, *The coming of post-industrial society*, Basic Books Inc., 1973.

de adaptare ale conflictului valorilor la „cerințele funcționale” ale sistemului, la păstrarea echilibrului social. În fapt, chiar atunci când conflictul, sau costurile sociale sînt considerate ca sursă de probleme în sistemul social, ele continuă să fie concepute ca procese esențiale de reglare a „homeostaziei”, a „echilibrului în mișcare” (după expresia lui T. Parsons). Filația de idei cu structural-funcționalismul apare în felul acesta manifestă.

Apreciind critic ideile și concluziile sociologilor americani asupra mecanismului producerii și rezolvării problemelor sociale cu care se confruntă societatea capitalistă, am intenționat să formulăm doar un cadru al discuției, care urmează să fie completat de către cititor cu meditații, sugestii, observații asupra subiectului tratat, în scopul îmbogățirii orizontului de cunoaștere, al formării unei conștiințe lucide, adecvate punerii și rezolvării științifice și revoluționare a problemelor sociale.

CITEVA PROBLEME ALE DEZVOLTĂRII ÎNVĂȚĂMÎNTULUI SUPERIOR ȘI SOCIOLOGIC *

Knopp András

(R.P. Ungară)

Înainte de a trece la analiza posibilităților și direcțiilor de dezvoltare a învățămîntului superior și, în legătură cu aceasta, a perspectivelor dezvoltării învățămîntului sociologic, vom face o scurtă retrospectivă asupra punctului de pornire, a proporțiilor de formare și structurare ale învățămîntului superior. Pentru început, problema poate fi abordată cantitativ, cu toate că tema noastră nu se poate reduce numai la o asemenea modalitate de abordare, dar, ca simptom, considerăm că merită să ne ocupăm și cu o asemenea analiză. În anul școlar 1937—1938 — deci în ultimul an de pace, înaintea războiului —, în țara noastră numărul studenților, la 10 000 de locuitori, era în urma nu numai a țărilor dezvoltate din Europa occidentală, dar și în urma României și Bulgariei, țări mai puțin dezvoltate din punct de vedere economic.

Repartizarea numărului de studenți pe specialități oglindea nu numai structura neadecvată a învățămîntului superior ungar, dar și a întregii orînduirii sociale și a economiei înapoiate. Pînă la finele anilor treizeci, formarea juriștilor și învățămîntul teologic a deținut rolul preponderent. Numărul total al acestor studenți, în anul școlar 1937—1938, reprezenta 48,4%, numărul celor din învățămîntul tehnic și economic reprezenta doar 7,9% respectiv 4,6% din totalul studenților.

În cele patru decenii care au trecut de atunci se poate spune, pe drept cuvînt, că învățămîntul ungar a obținut rezultate frumoase. Față de anul școlar 1937—1938, numărul studenților de la cursurile de zi a sporit de cinci ori, numărul total al studenților de peste 8,5 ori, iar numărul celor care au obținut licența a sporit de zece ori. Ca urmare a acestei dezvoltări, numărul celor care posedă diplome de studii superioare, în perioada 1941—1945 a crescut de peste patru ori.

Dar dacă comparăm aceste rezultate cu datele pe plan internațional, imaginea obținută nu mai este atît de concludentă. În ceea ce privește numărul studenților la cursurile de zi, calculat la 10 000 de locuitori, țara noastră se află pe ultimul loc din Europa și tot aceeași situație o constatăm și în ceea ce privește numărul studenților între 20 și 24 de ani. Situația nu este mai bună nici în ceea ce privește numărul total al studenților de la cursurile de zi, sereal și fără frecvență. Socotind numărul studenților, pe specialități, se poate constata că rămînerea noastră în urmă se manifestă în primul rînd la nivelul *postsecondary*, adică la nivelul învățămîntului postliceal.

* Expunerea a fost prezentată la ședința Societății Sociologilor din Ungaria. (Apărută în revista Academiei de Științe Ungare „Szociologia”, nr. 3/1979, p. 251—259.)

Dacă luăm în considerare numărul celor care au obținut licența, calculat la 10 000 de locuitori, locul nostru pe plan mondial — datorită, pe de o parte, numărului mare al celor care au obținut licența prin învățământul superior seral și fără frecvență, și, pe de altă parte, numărul mic al celor care abandonează pe parcurs — este mai bun. După acest indicator, bunăoară, țara noastră depășește multe țări capitaliste dezvoltate (printre care R.F.G., Italia, Austria), situându-se în general, la același nivel cu celelalte țări socialiste.

Dincolo de acest indicator mai favorabil, la numărul și ponderea cursanților de la cursurile de zi, rămânerea în urmă a Ungariei este influențată, în mod deosebit, de faptul că în dimensionarea și structurarea pe profesii, mai ales a învățământului superior de zi, se manifestă tendința de planificare centrală. Această rămânere în urmă nu corespunde locului pe care îl ocupă Ungaria din punctul de vedere al indicatorilor dezvoltării economice, al structurii sociale, al nivelului cultural, în raport cu țările pe care le-am avut în vedere în comparațiile noastre și, de aceea, la prima vedere par surprinzătoare sau chiar îngrijorătoare.

Această îngrijorare sporește dacă ținem seama de acea tendință de generalizare ce se manifestă, începând din anii '60, pe plan mondial și care în domeniul învățământului superior duce la un învățământ de masă generalizat în locul celui de formare a unei elite, așa cum s-a manifestat în anii 50—'70 în învățământul liceal. În Statele Unite și Japonia ponderea celor din învățământul superior — cei care frecventează și nu cei care obțin diplome — a ajuns deja la 5% din totalul populației și se ridică la 40% pentru cei între 18—21 ani. Tendințe similare se pot observa și în unele țări socialiste, de exemplu în R.D.G. care tinde să ajungă la acest procent în anul 1990. Aceste proporții dau de gândit, chiar dacă știm, de exemplu, că învățământul superior american îndeplinește multe alte funcții care credem că nu intră în competențele învățământului superior (pregătirea profesională a celor care au terminat școala medie și multe altele).

Ponderea celor care frecventează cursurile învățământului superior în Ungaria ajunge la 12—13% dintr-un contingent, procent care stagnează de mai multă vreme, iar, după estimările întreprinse asupra necesarului de specialiști, acest procent se va menține și în viitorul cincinal.

O discrepanță atât de mare între tendințele de dezvoltare a învățământului superior pe plan național și cele pe plan internațional trebuie să dea de gândit celor care au responsabilitate în stabilirea strategiei de dezvoltare dorită. Mai întâi, trebuie reanalizate funcțiile învățământului superior, revizuite acele concepții care au în vedere numai satisfacerea necesarului de specialiști, acceptând astfel o planificare unilaterală în pregătirea cadrelor, orientându-se numai după necesitățile actuale potrivit sistemului existent în diviziunea muncii. Este cunoscută importanța deosebită pe care o are astăzi, pe lângă ritmurile progresului tehnico-științific, mai ales în ceea ce privește posibilitățile de dezvoltare a economiei, nivelul general de instruire și culturalizarea forței de muncă. Din acest punct de vedere avem nevoie, în diferitele domenii ale activității economice, și de alte specialități și la diferite niveluri de pregătire decât cele existente în prezent.

Rezultatele dezvoltării planificate a învățământului superior, în general, sînt greu de pus sub semnul întrebării. Dar, planificarea pregătirii necesarului de specialiști care are în vedere și nivelurile de pregătire este destul de limitat — independent de intenția planificatorilor și perfecțiunea metodologiei —, fiind binecunoscută din practica noastră, așa cum se manifestă în diferite domenii, fie prin exces, fie prin lipsa de specialiști, pregătirea insuficientă sau excesivă a unor categorii de specialiști. În același timp, cifra prea rigidă de școlarizare, determină în fiecare an tensiuni în perioada examenelor de admitere.

Aceste probleme ne conduc însă de la problemele dezvoltării cantitative la cele de conținut. În ultimă instanță, tensiunile cantitative nu țin numai de limitele prognozelor necesarului de pregătire, ci și de sistemul nostru de pregătire care este prea rigid, atât din punct de vedere al orientărilor, cât și în privința nivelurilor de pregătire.

Astfel, specializarea este fixată prea devreme, fără a se putea interveni pe parcursul ei pentru a putea corecta orientarea profesională și, în acest fel, abia la admitere se decide cine ce va fi și ce poate fi. Acestui sistem de pregătire a specialiștilor i se adaugă, ca o componentă organică, o planificare pe baza necesarului de specialiști, întrucât ar fi greu să renunțăm la prognozele de școlarizare; pregătirea unui număr prea mare de licențiați fără posibilitățile de încadrare în muncă ar produce tensiuni și mai mari decât cele de la admitere. Cerințele sociale de instruire în învățământul superior, necesarul de specialiști cu studii superioare reclamat de dezvoltarea dinamică a economiei se poate satisface, în cel mai bun caz, numai printr-un sistem educativ mult mai elastic decât cel în vigoare, care să planifice nu numai input — outputul, ci, în cadrul sistemului de pregătire modular, să se poată satisface în așa fel cerințele crescînde, de forță de muncă calificată încît să permită recunoașterea învățământului superior neterminat — deci nivelul de pregătire obținut — și posibilitatea de a fi oricînd combinat cu altă specialitate care să permită completarea sau continuarea studiilor. Considerăm, avînd în vedere situația actuală, că numai un asemenea sistem de pregătire ar putea soluționa pe deplin modernizarea curriculumului tradițional. Este adevărat, că, parțial numai, prin corectarea pe parcurs

a specializării cu forme adiționale, care să nu condiționeze strict în timp obținerea gradatilor succesive, adică o întrerupere neexcluzind posibilitatea continuării, în care aproape „procesual” s-ar diviza etapele de pregătire, ar soluționa provizoriu nevoia de specialiști. Dar acest model de pregătire, în consens cu sistemul rigid al direcțiilor și nivelurilor de specializare, este destul de îndepărtat de mecanismul diviziunii actuale a muncii care recunoaște, doar prin accepție, o asemenea pregătire procesuală ce poate duce la o incongruență cu cerințele sociale.

În perspectivă, se impune o asemenea orientare care să ducă la renunțarea proiectării învățământului pe baza necesarului de specialiști, eliminând astfel disproportțiile create între diferite ramuri de specializare ale învățământului superior. Se înțelege, atunci când vorbim de dezvoltarea învățământului pe baza necesarului de forță de muncă trebuie să avem în vedere că acest „necesar de forță de muncă” propriu-zis se formează prin convergența a mai multor interese — regionale și de ramură, interesele unor instituții de învățământ superior — și deci proporțiile sau disproportțiile nu oglindesc numai problemele de planificare.

În introducere ne-am referit la disproportțiile existente în structura învățământului de acum 40 de ani. Până acum, această structură s-a edificat în mare măsură, cel mai elocvent aspect fiind pregătirea cadrelor din domeniul tehnic și agrar. În anul de învățământ 1978/1979, din totalul studenților, 30 % au frecventat cursurile din învățământul tehnic și 6,4 % în domeniul agrar, 10,3 % științe economice, 5,4 % drept și administrație, 9,2 % ocrotirea sănătății, 5,4 % filozofie; pentru învățământ se pregătesc 26,6 % din studenți, iar pentru secțiile de artă 1,75 %. Compararea acestor procente cu cele pe plan internațional ne-ar îndepărta de tema noastră, deși, din punct de vedere sociologic, n-ar fi tocmai lipsită de interes o analiză mai aprofundată asupra dezvoltării intensive a învățământului superior, tehnic și agricol, ca și asupra implicațiilor proporțiilor acestei dezvoltări. De fapt, în ultimii ani s-au înregistrat unele modificări de proporții care vor continua și în viitor: s-a redus relativ formarea cadrelor tehnice, și în special a celor din domeniul agricol, și a crescut și va crește ponderea pregătirii cadrelor pedagogice.

Din punctul de vedere al temei noastre, sînt deosebit de importante și elocvente concluziile ce se desprind din compararea procentelor de la noi cu cele internaționale; ponderea participanților la învățământul din domeniul științelor economice și sociale în Ungaria — în linii mari se pot urmări statisticile UNESCO — este printre cele mai scăzute din Europa, reprezentînd în jur de 10 % (după datele din 1975). În majoritatea țărilor socialiste, această pondere este mai ridicată, iar în țările capitaliste dezvoltate mult mai mare chiar. Raportată la 10 000 de locuitori sau mai exact la 10 000 populație activă, situația este ceva mai bună dacă facem comparație între ponderea studenților din domeniul științelor sociale și economice. Dar datorită acestor proporții scăzute rămînerea noastră în urmă nu se va reduce, ci dimpotrivă se va accentua; avînd în vedere greutățile cu care se confruntă economia noastră, complexitatea problemelor sociale care le avem în față, strategia este deosebit de îngrijorătoare.

Poate este interesant să menționăm că asemenea rămînere în urmă se constată și în domeniul așa-ziselor științe naturale „pure” atît la noi, cît și în Portugalia și Iugoslavia, rămîneri dintre cele mai evidente din Europa în anul 1975. În domeniul pregătirii cadrelor de științe sociale, acest fapt nu se poate explica, după cum se știe, doar prin aceea că majoritatea celor care vor să-și continue studiile în cele mai multe țări occidentale se îndreaptă către secțiile umane și cele de științe sociale. Chiar dacă nu în exclusivitate aceasta se datorește și faptului că, în concepția noastră de formare și utilizare a cadrelor, nu acordăm destulă importanță activităților teoretice și de cercetare, nu apreciem încă în suficientă măsură funcțiile economice și sociale, ci preferăm acele proporții și forme de pregătire care se încadrează perfect și neîntîrziat în diviziunea actuală a muncii.

Trebuie să observăm că aceste neconcordanțe interne nu se pot rezolva simplu prin creșterea cifrelor de pregătire prin modificarea rapidă, voluntaristă, a ponderilor domeniilor de pregătire. Cunoaștem, din proprie experiență, că schimbările rapide a cifrelor de școlarizare au cîteodată repercusiuni negative incalculabile asupra învățământului superior. Este preferabil ca, mai ales în sistemul de pregătire a economiștilor și filozofilor, să găsim acea modalitate care să îmbunătățească ponderea și eficiența științelor sociale aprofundate, iar în cadrul acestora pregătirea sociologică, fără să creem un strat ocupațional care să nu-și găsească locul, care duce la tensiuni și este greu integrabil social.

În același timp, trebuie să avem în vedere și faptul că disproportionalitățile în formarea cadrelor din domeniul științelor sociale și a sociologilor au concordanță cu dezvoltarea socială, ideologico-științifică și cu cauze istorice mai adînci. La aceasta trebuie să ne referim și pentru că altfel ar fi de neînțeles accentuata rămînere în urmă în domeniul pregătirii sociologice, situație în care ne aflăm astăzi. Ponderea celor care urmau cursurile de sociologie în Ungaria în anul 1978, din numărul total al studenților, era de 0,13 %, pentru același an în Polonia, de exemplu, era 0,3, în Bulgaria 0,6, în R.D.G. 0,76, în Austria 0,49, în Danemarca 0,76, în Italia 1,33, în Suedia 1,91. Adică, atît în țările socialiste cît și în cele capitaliste, numărul studenților este de cîteva ori

mai mare ca la noi, iar dacă ținem seama, cum am mai spus, că numărul total al studenților raportat la 10 000 locuitori este mult mai mic, greutatea relativă a acestei proporții de 0,13% apare și mai înfrimă.

Interpretarea acestor proporții este aproape imposibilă dacă nu luăm în considerare, pe de o parte, faptul că gândirea sociologică ungară de dinaintea eliberării, a cărei moșteniri, și în primul rând a moștenirii progresiste, o recunoaștem din ce în ce mai conștient, cu toate rezultatele sale a fost considerată ca un fenomen de opoziție și, ca atare, nu a putut ajunge să se facă cunoscută în învățământul superior. Oricât de paradoxală pare situația, dar și după eliberare după primul an de avânt, pregătirea sociologică, respectiv învățământul sociologic, a avut aceeași soartă. În 1946, sub președinția lui Szalai Sándor, la Universitatea Pázmány Peter a luat ființă o catedră de sociologie și a început pregătirea sociologică universitară. În acei ani, dintre primii elevi au ieșit numeroși reprezentanți și conducători de seamă ai cercetării sociologice. Din cauza discriminărilor politice simțite în alte domenii, acest proces de formare a fost întrerupt în anul 1949 și numai după 20 de ani a avut loc reînființarea catedrei.

Printre motivele întreruperii de multe ori accentuăm, și uneori chiar invocăm în exclusivitate, motivele de ordin politic. Rolul acestora, natural, nu trebuie subapreciat, mai ales în ceea ce privește deciziile administrative directe. Dar, în spatele unor împotriviri ideologice față de sociologie, au existat și unele de politică școlară, care, în orice caz, au avut o influență mai îndelungată decât măsurile politice. Astfel, sociologia nu numai că a fost considerată o disciplină burgheză, și ca atare a suportat consecințele, dar împreună cu alte discipline — cele care nu au fost atinse de un asemenea atac politico-ideologic — a fost considerată inutilă, potrivit concepției antropologice utopice după care în noua societate lipsită de contradicții și conflicte, după opinia unora, se va realiza în foarte scurt timp armonia idilică între interesele personale și cele obștești, deci nu vor mai exista tulburări de integrare, nici comportamente deviante, nici alcoolism, nici acte antisociale etc.; deci nu va mai fi nevoie de asemenea științe și nici de specialiști care să se ocupe de aceste fenomene, ca atare ar fi de prisos să înstruiești cu asemenea discipline și să pregătești astfel de cadre.

A fost nevoie să invocăm aceste implicații pentru că rămânerea în urmă a învățământului superior ungar, fără a-l putea separa de motivele istorice, este simptomatică nu numai în domeniul pregătirii și formării sociologilor, dar și în ceea ce privește pregătirea cadrelor din domeniul psihologiei și în domeniul *social worker*, astfel imaginea devine și mai nesatisfăcătoare. Numărul studenților la aceste specialități, din totalul studenților, este de 2—3 ori mai mic decât în țările socialiste și de 3—5 ori față de țările capitaliste dezvoltate. Pregătirea celor din grupul *social worker* în general în țările socialiste nu prea există sau se diferențiază. La noi, abia de cîțiva ani încoace a început pregătirea cadrelor de „organizatori sociali” la Școala superioară de pedagogie medicală, curs fără frecvență. În 1978, în această specialitate erau 204 studenți, reprezentînd 0,19% din totalul studenților (cifra superioară cu aproximativ 50% față de numărul studenților sociologi), dar această pondere este de 5 ori, de 10 ori — și în comparație cu Suedia — de 20 de ori mai mică decât în țările capitaliste dezvoltate.

Această rămînere în urmă are nu numai un caracter statistic, și nu în primul rînd. Se simte din ce în ce mai mult nevoia presantă de asemenea cadre, ceea ce solicită dezvoltarea urgentă a învățământului superior în acest domeniu. Dar și acest aspect are limitele sale. Pe de o parte, numărul cadrelor pregătite corespunzător pe care s-ar putea baza organizarea învățământului la nivelul corespunzător este redus, iar pe de altă parte, nu de la critica marxistă a iluminismului francez am învățat că și educatorii trebuie educați?

Însă acceptarea sociologiei și a ramurilor înrudite în universitate, și această circumstanță nu este de neglijat, în prezent ridică probleme în ceea ce privește ponderea pregătirii de specialitate. În spatele acestei reacții de respingere, credem, nu este greu de intuit o oarecare unilateralitate a culturii, a tradițiilor în științele sociale, distorsiunile sale istorice. În ierarhia valorică a științelor noastre sociale, care, de asemenea, se explică prin cauze cunoscute din punct de vedere istoric, s-au conturat în primul rînd problemele națiunii și a istoriei naționale, a culturii naționale și a istoriei acestora, din multe puncte de vedere menținîndu-se rămășițele unei concepții istorice naționale idolatrizatoare. Natural, nu este vorba despre o revelație a științelor sociale în ceea ce privește categoria de națiune sau valorile naționale, ci despre limitele unei concepții. Acestea au fost și sînt stăvilele formării unei culturi multilaterale în domeniul științelor sociale teoretice, pe lîngă punctele de vedere istorice tradiționale și a acceptării răspîndirii metodelor sociologice, dar nu numai sociologice. Cu aceste neînțelegeri, cu care ne confruntăm cîteodată și în învățământul superior, ar fi total greșit dacă nu am ține seama cînd vorbim de dezvoltarea învățământului sociologic.

De aceea, dacă vrem să întărim pe diferite nivele graduale așa-numita pregătire „specializată”, ar fi greu de conceput doar mărirea numărului de studenți la secția de sociologie. Este foarte probabil ca rezolvarea în fapt a pregătirii graduale la catedrele de filozofie să se poată rezolva nu numai printr-o organizare mai elastică cu o structură mai variată a întregii pregătiri de filozofie, dar să dea posibilitate studenților de la secțiile umane și științe sociale, chiar și celor de la pedagogie, ca în programul lor de pregătire să fie incluse „modele sociologice” și chiar să-și orienteze studiile spre sociologie. Astfel ar fi posibil, pe de o parte, ca cei care activează în diferite domenii să primească o pregătire sociologică temeinică, pe de altă parte, s-ar forma treptat tipul sociologului care cunoaște bine și un alt domeniu. Astfel încă de la admitere s-ar decide cine va deveni sau nu sociolog, evitându-se tensiunea provocată de profesie și asigurarea locului de muncă, viitorii sociologi, chiar din timpul studiilor, și-ar dobândi cunoștințele necesare și unei alte profesii, putând alege domeniul în care doresc să activeze. Se înțelege că o asemenea structură, a cărei conturare mai precisă și realizare este sarcina anilor viitori, ar șterge, cel puțin într-o oarecare măsură, diferențele între pregătirea graduală și cea postgraduală, în măsura în care diferite nivele de pregătire sociologică vor fi deschise celor care urmează cursurile sau celor care deja sînt integrați în muncă, adică pentru muncitori. În acest sens se va putea extinde, în continuare, specializarea sociologilor începută la Universitatea de Științe Economice „Karl Marx”.

Se înțelege că o schițare sumară a demersului pregătirii sociologilor n-ar fi un unicat. O asemenea încadrare s-ar putea, și ar trebui asigurată, în general, și celor care se specializează în domenii și ramuri de științe a căror importanță teoretică și socială este mai specială și a căror răspundere ar fi esențială.

Aici se mai ridică și problema dezvoltării pregătirii sociologice și în general a pregătirii în domeniul științelor sociale, condiționate de sistemul ocupațional din evantaiul diviziunii sociale a muncii. După toate probabilitățile, avem la dispoziție multe resurse și condiții necunoscute încă, în sensul că trebuie să trezim interesul întreprinderilor și instituțiilor și să le convingem că au posibilitatea de a analiza și fundamenta problemele lor proprii și din punct de vedere sociologic și, în genere, din punctul de vedere al științelor sociale.

Că avem o atmosferă favorabilă pentru recunoașterea acestor posibilități am putut constata din partea ministerelor, centralelor și instituțiilor de învățămînt superior, chiar la deschiderea cursului postgradual independent care și-a început activitatea în anul 1978. După o perioadă de timp, aceste forme de pregătire postgraduală cu siguranță că vor depăși importanța formării graduale în completarea rezervei de personal — cercetători și educatori —, dar această formă se va menține numai pînă la realizarea posibilităților de formare a cadrelor pe o scară mai largă. După consolidarea cursului de pregătire a sociologilor la Universitatea de Științe Economice, la cursurile postuniversitare, chiar și în pregătirea economiștilor cu siguranță pe viitor o greutate mai mare va avea pregătirea sociologică. În perspectivă, pe măsura întăririi bazelor de pregătire și în celelalte domenii, sperăm că se va întîmpla la fel.

Pînă la urmă, ca știință, sociologia va fi reclamată în analiza problemelor ce apar în cele mai diferite domenii ale vieții sociale, iar rezultatele acesteia vor fi interpretate și folosite. Dar, pentru a folosi această conjunctură „primitoare”, avem nevoie nu numai de sociologi profesioniști, ci și de alți licențiați, reprezentanți ai intelectualității din cele mai diverse ramuri, care trebuie să aibă o pregătire sociologică și deci să cunoască ce este sociologia și la ce se utilizează ea. De aceea, paralel cu constituirea cadrului organizatoric al pregătirii, în funcție de necesarul de cadre, treptat, vrem să realizăm, adică să extindem studiul sociologiei, corespunzător preocupării fiecărui domeniu, în toate institutele de învățămînt superior mai elastic, modular se pot cuprinde pe treptele pregătirii graduale „module” nu numai pentru studenții de la facultățile de științe sociale, ci și pentru orice alt student, dîndu-i-se posibilitatea ca, pe lîngă calificarea de bază, să mai primească și una secundară de un nivel corespunzător. Astăzi însă această perspectivă pare încă la o distanță destul de mare.

Dezvoltarea învățămîntului sociologic în prezent și în perspectivă îndelungată se va desfășura, conform programului adoptat de Comisia de Agitație și Propagandă în 1977, și respectiv de Comisia pentru Științe Politice, din anul 1978.

Condiția de bază a realizării programului și, în același timp, problema sa cheie este asigurarea grupului de educatori corespunzători. Posibilitățile noastre de dezvoltare depășesc deocamdată dimensiunile contingentului de cadre pe care le avem la dispoziție. Aceasta trebuie să ne îndemne la prudență în ceea ce privește ritmul de dezvoltare. Nu are voie nimeni să facă nici o concesie privind calitatea, ceea ce ar putea avea repercusiuni negative asupra sociologiei, asupra învățămîntului sociologic.

Aceasta poate fi dăunător și pentru faptul că de la răspîndirea învățămîntului sociologic — în primul rînd de la introducerea treptată a sociologiei generale ca obligatorie — așteptăm ca

aceasta să contribuie la ridicarea nivelului ideologic în învățământul superior, la formarea concepției generale despre lume prin cunoașterea mai aprofundată a realităților de azi ale societății socialiste, să pregătească mai temeinic studenții pentru exercitarea profesiei alese, să contribuie la adâncirea sensibilității față de problemele social-politice.

Traducerea textului

Alexandru Konez

Academia „Ștefan Gheorghiu”

REORIENTĂRI ÎN CÂMPUL SOCIOLOGIEI RADICALE AMERICANE

Vladimir Tismăneanu

Laboratorul de studii și cercetări sociologice

Atacul lansat în urmă cu mai bine de un deceniu de către Alvin W. Gouldner împotriva tendințelor adaptativ-integrative provocate de structuralismul funcționalist s-a dovedit, din perspectiva dezvoltărilor spirituale ulterioare, pe cât de legitim, pe atât de fertil. Era vorba, înainte de toate, de realizarea statutului însuși al sociologiei, de o reevaluare lucidă a șanselor sale într-un mediu social supus unor schimbări și tensiuni ce nu mai pot fi nici ignorate, nici minimalizate: clasică doctrină weberiană a unei științe sociale aspirând spre o obiectivitate deplină, deideratul neutralității axiologice era denunțat ca o camuflare a unui tip specific de partizanat intelectual, ca o modalitate de evaziune politică și de respingere a responsabilității morale a sociologului. Firește, se pune problema descoperirii resurselor socio-ideologice ale doctrinei libertății de valori, a decriptării sensului ei latent ca și a notelor specifice dobândite prin valorificarea sa într-un alt registru spiritual decât cel weberian.

Opera lui Gouldner, și în primul rând *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970)¹, a constituit, neîndoielnic, deopotrivă un simbol și un diagnostic al situației critice traversate de sociologia academică din Statele Unite, ipotezele avansate fiind de natură să catalizeze geneza unui câmp problematic original, al celui *topos* ideologic contrapus paradigmei dominante, respectiv a spațiului specific *sociologiei radicale*. Emergența *curentului critic* în sociologie este inseparabilă de climatul social al deceniului trecut, de convulsiile politice și morale provocate de angajarea americană în războiul din Vietnam, de resurgența unei conștiințe radicale în rândul unor categorii sociale mai largi și, îndeosebi, de cristalizarea mișcării politico-ideologice a „Noli Stigi”. Într-un anume sens, cele două fenomene — sociologia critică și radicalismul de stînga, au întretinut o consubstanțialitate niciodată dezmințită, vizînd, desigur, la *nivele strategice diferite*, destrucțiunea aparatului ideologic dominant. Putem astfel vorbi de o comunitate de idei la nivelul radicalismului sociologic și al celui politic, dedusă din unitatea proiectului spiritual avansat, din ambiția deopotrivă împărtășită de a descoperi dimensiunile și posibilitățile transcendenței istorice, din refuzul rolurilor impuse de sistem, din tentativa regîndirii condițiilor eliberării subiective și obiective. Mai mult, registrul conceptual și metodologic al sociologiei radicale converge cu cel al ideologiei sociopolitice a „Noli Stigi” în sensul valorizării dialecticii atît în plan epistemologic, cît și în plan ontologic, respectiv prin surmontarea viziunii fetișist-sincronice în direcția unei perspective diacronice, capabilă să conjuge paradigmele *sistemului* și *conflictului*: „Nici una nu poate fi negată: ele vor fi privite mai degrabă ca elemente necesare în interiorul unui mai larg *gestalt* dialectic”². Apelul insistent la dialectică, renașterea tradiției intelectuale

¹ Alvin Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, London, Heinemann, 1971.

² Robert W. Friedrichs, *Dialectical Sociology: toward a resolution of the „current” crisis in Western Sociology*, in „The British Journal of Sociology”, 23, nr. 3, sep. 1972, p. 271.

marxiste în investigațiile teoretice ale sociologiei radicale semnifică tocmai finalizarea impulsului critic inițial, depășirea momentului rupturii cu sistemul stabilit, în direcția unei comprehensiuni depline a logicii dominației, a mecanismelor sociale și psihosociale prin care se exercită autoritatea și puterea, a complicatei rețele de filtre care condiționează fenomenele de manipulare și masificare proprii capitalismului târziu: „Ceea ce avem nevoie să știm este cum e posibil ca ființe libere să-și creeze propria lor sclavie (...) pentru că numai atunci își pot crea propria libertate. Numai dacă presupunem că asemenea ființe libere sînt responsabile pentru crearea și perpetuarea capitalismului birocratic putem întrezări posibilitatea eliberării”³.

Examenul critic al propriei vocații, asumarea funcției critice, revendicată în opoziție cu funcția terapeutică proprie direcției structuralist-funcționaliste, a determinat o suită de reorientări în sociologia radicală americană, contribuind în egală măsură la *maturizarea* și la *concretizarea* ei. Accentuarea problematicii conflictului și revoluției, depășirea unei anumite tentații utopice depistabilă chiar în operele lui Gouldner sau Birnbaum, au condus în anii din urmă la ceea ce, într-un studiu asupra căruiu ținem să insistăm, Richard Flacks și Gerald Turkel identifică drept „emergența perspectivelor neomarxiene în sociologia americană”⁴. Urmărind analiza celor mai recente elaborări ale sociologiei radicale, Flacks și Turkel precizează criteriul de definire a curentului de care ne ocupăm, considerind că *scopul* unei asemenea sociologii îl reprezintă *emanciparea umană*, cu alte cuvinte „acea condiție în care fiecare persoană are șansa de a participa conștient la formularea și conducerea organizării sociale care o afectează — și are, prin aceasta, șansa de a-și maximiza potențialitățile”⁵. Pornind de la această premisă, sociologia radicală se integrează tradiției eliberatoare a gândirii sociale, este fidelă promisiunilor inițiale ale clasicilor săi, văzind în cunoaștere un *instrument al emancipării*. Delimitându-se de antecedentele „voluntariste” ori „idealiste” ale rațiunii critice, sociologia radicală nu poate accepta ca finalitate a demersului său simpla dobândire a conștiinței libertății, eficiența și credibilitatea ei aflându-se în dependență de capacitatea de surprindere a determinațiilor concrete ale sistemului social real. Aceasta este și rațiunea pentru care debutul sociologiei radicale ar putea fi detectat în *Ideologia germană* și în *Manifestul Partidului Comunist*, lucrări ce semnifică „primele eforturi pe deplin conștiente de a construi o sociologie emancipatoare (distinctă) de filozofia emancipatoare ori de sociologia ideologică sau tehnică”⁶. Asistăm, prin urmare, la o anumită revenire la problematica inițială a materialismului istoric, la regîndirea tematicii sale în funcție de originalitatea experiențelor social-politice și culturale actuale, în sensul accentuării relevanței categoriilor rațiunii critice pentru interpretarea praxisului contemporan. Firește, linia inspirată din lucrările clasice ale lui Marx și Engels nu se identifică pur și simplu cu o atitudine dogmatică în raport cu textele fundamentale ale materialismului istoric, fiind vorba mai degrabă de operaționalizarea unei paradigme conceptuale sau, mai precis, de instituirea unui mod de tratare a realității sociale înrădăcinat în viziunea marxistă.

Legitimătatea demersului sociologiei radicale decurge din chiar constituirea ei ca o forță intelectuală dinamică în interiorul disciplinei ca atare, din abilitatea sa de a se propune ca un tip de sfidare a paradigmei oficial acreditate în numele priorităților specifice cadrului raționalității științifice. Respingerea modelului epistemologic structuralist-funcționalist, a mitului unei științe sociale libere de valori, anexată, implicit sau explicit, ideologiei dominante, s-a convertit astfel într-un refuz al efortului de a defini sociologia drept o știință „pozitivă”: „... pozitivismul era o eroare epistemologică, întrucît chiar actul de cercetare socială are efecte directe asupra obiectului de studiu, iar observatorul nu se poate despărți pe sine și interesele sale de procesul cercetării”⁷. Sociologia radicală se propune astfel ca depozitară a unei componente *critic-negative* și, *a fortiori*, ca purtătoare a unui mesaj *umanist* în cîmpul spiritua-lității americane elementele centrale ale atacului său împotriva sociologiei stabilite fiind, înainte de toate, denunțarea hegemoniei paradigmei teoretice structuralist-funcționaliste, relevarea implicațiilor politice conservatoare ale liniei ideologice dominante în sociologia oficială, elogiul dialecticii și refuzul cantonării într-un empirism lipsit de imaginație, sau într-o speculație pură, incapabilă de aderență la mizele și scopurile proprii vieții sociale reale. Sfîrșitul anilor '60 a marcat un reviriment în dezvoltarea direcției radicale din sociologie, în condițiile în care vechiul model explicativ eșuase atît din punctul de vedere al *diagnozei*, cît și din acela al *proгноzei* sociale;

³ Dick Howard, *The Marxian Legacy*, New York, Urizen Books, 1977, p. 7.

⁴ Richard Flacks și Gerald Turkel, *Radical Sociology: The Emergence of Neo-Marxian Perspectives in US Sociology*, în: „Annual Review of Sociology” (ed. Ralph H. Turner, J. Coleman, Renée C. Fox), vol. 4, 1978, Annual Reviews Inc., Palo Alto, California.

⁵ *Ibid.*, p. 193.

⁶ „Cea mai mare parte a sociologiei radicale contemporane reprezintă o elaborare sau o aplicare a ceea ce apare în aceste lucrări” — *Ibid.*, p. 194.

⁷ *Ibid.*, p. 195.

noile tipuri de *conflict social* specifice acestei perioade pretindeau un alt gen de comprehensiune decît viziunea statică, îngheţată promovată de paradigmele structuralist-funcţionaliste, pluraliste ori consensuale ale sistemului politic: „Neglijarea de către sociologie a problemelor puterii, protestului şi ideologiei s-a dovedit stînjenoare în faţa luptelor interne sociale şi economice, a revoluţiei din Vietnam, ca şi a modurilor în care elitele americane răspundeau la acestea”⁸. Ecloziunea Noului Stîngi s-a produs astfel pe fondul crizei spirituale traversate de sociologia oficială şi în condiţiile în care mulţi dintre activiştii radicali proveneau din învăţămîntul sociologic ori psihologic. Odată cu acestea, poziţia de monopol deţinută de o anumită orientare în sociologie a fost subminată şi a devenit imposibil să se mai accepte ideea unui consens monolitic, radicalismul sociologic cîştigîndu-şi propriul statut şi propria funcţionalitate, depăşind, aşadar, situaţia unei mişcări semiorganizate împotriva *Establishmentului*. Impactul sociologiei radicale ajunge să fie resimţit în chiar cadrele instituţionale ale disciplinei: *American Sociological Association* (ASA) a adoptat în ultimii ani o serie de măsuri în sensul sporirii gradului de reprezentare a radicalilor în comitetele sale, iar în 1975, pe baza unei campanii organizate de membrii orientării radicale, Alfred McClung Lee, exponent al *credoului* umanist şi critic al acestei direcţii, accede la preşedinţia ASA. În acelaşi sens, se poate remarca faptul că, spre deosebire de anii '60, cînd Mills se afla în poziţia unui izolat ori marginalizat excentric, în ultimul timp, radicalii au reuşit să se impună şi să dobîndească influenţă într-o serie de departamente sociologice universitare, îndeosebi în cele aflate în plină dezvoltare.

Cum arătam mai sus, fundamentală pentru autonomizarea sociologiei radicale a fost potenţarea dimensiunii *negativ-transcendente* a actului de cunoaştere, capacitatea de a propune o perspectivă centrată pe problema emancipării (eliberării) umane, realizarea faptului că orice fel de constrîngere asupra acţiunii umane se produce întotdeauna ca efect al acţiunii umane, că „asemenia constrîngerii pot fi deci depăşite prin acţiune conştientă şi că autodeterminarea umană pretinde deci şi poate fi în fapt obţinută prin continua lărgire a cunoaşterii umane asupra surselor de constrîngere”⁹. Sensul sociologiei radicale se relevă astfel ca fiind identic cu tendinţa proprie raţiunii critice de a demonta mecanismele dialecticii sociale, de a surprinde substratul de raţionalitate al devenirii istorice în scopul dobîndirii şi preluării conştiente a controlului evoluţiei sociale „în interesul autentic universal”: un asemenea efort este mobilizat de aceeaşi vocaţie critică care îi făcea pe Adorno şi Horkheimer să reclame insistent „noi luări de poziţie în favoarea a ceea ce rămîne din libertate, în favoarea tendinţelor care preconizează un veritabil umanism...”¹⁰.

Schema interpretativă avansată de Flacks şi Turkel pentru clasificarea şi analiza noilor orientări şi achiziţii din sociologia radicală americană postulează prezenţa în *Manifestul Partidului Comunist* a celui cadru teoretic integrator, necesar pentru organizarea contribuţiilor contemporane, întrucît se apreciază că fiecare temă majoră din *Manifest* este actualmente reprezentată în lucrări semnificative. Analiza neavînd cum să fie exhaustivă, au fost selectate un număr de lucrări publicate în ultimii 5 ani, care au avut, ori promit să aibă un impact major asupra evoluţiei ulterioare a disciplinei sociologice: „Ele constituie ilustrări majore ale faptului că aceia care se identifică ei înşişi drept radicali în sociologie au depăşit critica şi polemica, fiind acum angajaţi în dezvoltarea unei noi cunoaşteri sociale”¹¹. Structurată în funcţie de construcţia logică a *Manifestului*, tematica sociologiei radicale priveşte patru mari domenii, ca spaţii problematice relevante pentru studiul anatomiei capitalismului tîrziu ca şi al şanselor (perspectivelor) transcenderii sale: impactul social al acumulării capitalului şi al producţiei de mărfuri, formarea claselor şi logica luptei de clasă, limitele dezvoltării capitaliste şi crizele specifice declinului său, rolul politicii, ideologiei şi culturii în lupta de clasă şi schimbarea socială.

În privinţa impactului social al acumulării capitalului, lucrarea considerată ca cea mai fecundă din perspectivă sociologică este studiul lui Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (1974), proiectată să conţină o analiză în patru volume a formării şi dezvoltării economiei mondiale moderne. Logica acumulării capitalului este însă insuficientă pentru elaborarea unei analize globale a sistemului capitalist — din acest punct de vedere, sociologia radicală suferă datorită absenţei unor lucrări fundamentale consacrate problematicii dinamicii claselor şi conflictului social (deşi, nu este cazul a fi ignorată, credem, contribuţia esenţială adusă de Nicos Poulantzas în lucrările sale consacrate puterii politice şi claselor sociale din capitalismul contemporan, tematicii de acută actualitate a *statului*, *puterii* şi *socialismului* pozitiv receptate şi

⁸ *Ibid.*, p. 197.

⁹ *Ibid.*, p. 198—199.

¹⁰ Max Horkheimer şi Theodor W. Adorno, *La dialectique de la Raison — Fragments philosophiques*, Paris, Edit. Gallimard, 1974, p. 10 (din prefaţa la noua ediţie, scrisă în aprilie 1969).

¹¹ R. Flacks şi G. Turkel, *op. cit.*, p. 203.

rapid integrate capitalului teoretic al radicalismului sociologic contemporan)*. Oricum, poate fi semnalată tendința de restaurare a paradigmei marxiste originare asupra conflictului de clasă, un exemplu elocvent în acest sens fiind constituit de lucrarea lui Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (1975). Sociologii radicali sint tot mai convingși de validitatea perspectivei de clasă promovată de materialismul istoric, considerind că „trebuie să se acorde o deosebită atenție modurilor în care s-a format istoricește experiența clasei muncitoare, cum s-a transformat compoziția sa prin schimbare structurală, cum s-a canalizat conștiința sa prin trăsături specifice de cultură, cum au fost influențate potențialitățile sale de condițiile istorice, structurale, culturale și psihologice”¹².

Anii din urmă au simbolizat graduala abandonare a schemei societății postindustriale, a iluziei modificării structurale a sistemului, critica radicală părăsind tot mai mult o tematică impregnată preponderent de motive morale și îndreptându-se spre o analiză riguroasă a limitelor capitalismului, a tendințelor negative imanente sistemului — asistăm, astfel, la o renaștere a paradigmei marxiste „acompaniată de eforturi semnificative de a o reformula astfel încât economia politică contemporană să fie adecvat înțeleasă, iar tendințele contemporane concrete să fie anticipate”¹³. Această resuscitare a interesului pentru modelul marxist de comprehensiune a sistemului capitalist se manifestă în chip pregnant în lucrarea lui James O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State* (1973), întemeiată, cum mărturisește chiar autorul ei, pe „o investigație a fundamentelor sociologice ale finanțelor guvernului ori statului”. Cartea lui O'Connor semnifică un moment capital în evoluția gândirii radicale americane întrucât, cum relevă Flacks și Turkel, ea constituie o analiză profundă a limitelor mecanismelor de stabilitate economică care au fost celebrate în consensul postbelic, o deschidere spre problematica schimbării sociale, a conflictului și contradicțiilor de clasă. Accentul analizei cade pe demonstrarea inabilității sistemului de a rezolva pe termen lung și eficient propriile probleme de management: „Ea relevă modalitățile în care aceste dificultăți de sistem afectează capacitatea cotidiană a oamenilor în societate de a-și afla propriile trebuințe și, prin aceasta, de a crea baza pentru schimbarea calitativă”¹⁴.

În sociologia americană postbelică, problematica politicii, ideologiei și culturii a purtat amprenta perspectivei weberiene, accentuând, în consens cu aceasta, autonomia dezvoltării instituțional-birocratice și postulind rolul determinant al schimbării culturale în dezvoltarea societală. Întrucât structuralismul funcționalist, teoriile consensului din sociologia politică au minimalizat și au expulzat din cimpul explicației sociale categoriile de clasă și de conflict social, sociologia radicală a așezat în centrul discursului său tocmai acest tip de tematică, insistind asupra caracterului *determinat* și *derivat* al formelor suprastructurale, readucind în discuție întreaga problematică a raporturilor mediate întreținute de conștiință, în variatele ei ipostaze, cu infrastructura socială. Mai mult, pentru gândirea radicală chestiunea conștiinței sociale în genere și a *conștiinței de clasă* în particular s-a dovedit a fi de maximă importanță în condițiile în care dialectica scopului final și scopurilor parțiale, a revoluției și reformei a generat fenomene de întârziere în asumarea de către clasa muncitoare americană a ceea ce se consideră a fi misiunea ei emancipatoare, și chiar situații paradoxale în care segmente ale acestei clase par dispuse să accepte *statu-quo-ul*, inclusiv unele tendințe autoritar-conservatoare ale acestuia. Necesitatea presantă de a sesiza semnificația unor astfel de circumstanțe, în raport cu ipotezele paradigmei marxiste originale, au orientat cercetările sociologiei radicale americane spre creația intelectuală elaborată de-a lungul citorva decenii trăite în Europa și Statele Unite de membrii Institutului pentru cercetare socială cunoscut sub denumirea de Școala de la Frankfurt. Există, credem, o puternică afinitate spirituală, o comuniune de convingeri și speranțe între exponenții Școlii de la Frankfurt și sociologii radicali angajați în constituirea unei discipline capabilă să surprindă negativitatea, să determine potențialul transcendent al realității, să transgreseze cenzura viziunii funcționaliste în sensul unei efective afirmări libere a subiectivității: „Mai presus de toate o sociologie implicată în „pozitiv” se află în primejdie de a-și pierde orice conștiință critică (...). Realitatea se oferă însă numai acelei viziuni care o privește din perspectiva adevăratului interes — perspectiva unei societăți libere, a unui stat drept și a deplinei dezvoltări

* O dovadă a acestui interes pentru creația teoretică, nedrept de devreme întreruptă, a lui Nicos Poulantzas, o semnifică edițiile traduse și publicate sub egida „New Left Review”: *Classes in Contemporary Capitalism, Political Power and Social Class, State, Power, Socialism*.

¹² *Ibid.*, p. 212.

¹³ *Ibid.*, p. 216. Menționăm în acest sens, numărul special consacrat — de revista condusă de Gouldner, „Theory and Society” (vol. 9, nr. 1, ian. 1980) — problematicii clasei muncitoare în capitalismul avansat și îndeosebi analiza sintetică, întreprinsă de David Stark, *Class Struggle and the Transformation of the Labor Process*, p. 89—131.

¹⁴ *Ibid.*, p. 219.

a ființei umane¹⁵. Solidaritatea viziunii sociologiei radicale cu *teoria critică a societății* elaborată de reprezentanții Școlii de la Frankfurt a reieșit cu deplină claritate din dezbaterile provocate de apariția lucrării lui Martin Jay, *The Dialectical Imagination*, probabil cea mai comprehensivă exegeză critico-istorică realizată până astăzi în acest domeniu; ea însăși a fost concepută în sensul apropierei capitalului intelectual al Școlii de către radicalismul de stînga contemporan, conștient de faptul că enunțarea teoriei sociale și desfășurarea cercetării științifice depind de menținerea *impulsului critic, negativ* — deoarece, cum spune Jay, parafrazind o faimoasă teză a lui Adorno: „...doar prin refuzul de a celebra prezentul poate fi păstrată posibilitatea unui viitor în care a scrie poezie nu ar mai fi un act de barbarie”¹⁶.

Recuperarea tradiției spirituale a Institutului pentru cercetare socială din Frankfurt în interiorul radicalismului sociologic american s-a realizat în scopul adoptării acelei „capacități de a aborda problemele autorității, ideologiei, fenomenelor de masă și culturii de masă, utilizându-se îndeosebi concordanța și tensiunea dintre Marx și Freud”¹⁷. Firește, cea mai puternică influență a fost exercitată de opera lui Herbert Marcuse, situație cu altă mai normală, cu cît autorul *Omului unidimensional* a continuat să trăiască și să scrie în Statele Unite după cel de-al doilea război mondial, fiind așadar cel mai apropiat ca preocupări și ca orizont tematic, de grupările radicale a căror emergență și al căror efect spiritual veneau să confirme unele din ipotezele teoriei critice. Sub influența operelor Școlii de la Frankfurt, dar și în legătură cu penetrația în cîmpul spiritual al Noului Stîngi, a problematicii hegelianno-marxismului (tînărul Lukács, Karl Korsch, parțial Antonio Gramsci), sociologia radicală americană și-a constituit un registru tematic autonom, a pus fundamentele unui praxis intelectual orientat spre o serie de subiecte predilecte cum ar fi: declinul eticii protestante, emergența intelectualilor ca un strat strategic specific, efectele consumatorismului și ale așa-numitului *Welfare State* asupra *patternurilor* stabilite de socializare și motivație, necesitatea înțelegerii stării conștiinței contemporane, tipurile alienării sociale, autonomia relativă a culturii, mecanismele psihologice pentru adaptare la statutul subordonat în contextul relativei afluențe materiale¹⁸. În fond, geneza acestui spațiu tematic altădată ignorat este explicabilă prin ansamblul mutațiilor survenite în planul sistemului social global al capitalismului dezvoltat, înrădăcinîndu-se, așadar, în reorientarea generală a științelor umane sub imperiul intensificării antinomiilor imanente ordinii sociale dominante, întrucît, cum releva T.B. Bottomore, doar în măsura în care societățile capitaliste dezvoltate „nu sînt întreguri armonioase, iar în interiorul lor există conflicte între grupările sociale majore, poate fi construită și continuu recreată o sociologie radicală”¹⁹. Ambițiile proiectului radical, capacitatea sa de a depăși o paradigmă revolută și de a introduce o viziune dialectică asupra realității, comunicînd în chip cert cu materialismul istoric, au fost profund marcate de intrarea pe scena istorico-politică a unor contingente de intelectuali formați în atmosfera incandescentă a deceniului trecut, pentru care, cum sublinia S.M. Lipset, anul 1968 constituie un moment de referință cu valoare de „cumpănă a apelor” în istoria disciplinei interacționale a sociologiei politice: „erupția violentă a unor noi forțe nu numai că a sfidat modelele și teoriile anilor cincizeci și șaiszeci, dar a și forțat o reevaluare a tehnicilor de culegere a datelor și a strategiilor de analiză”²⁰.

¹⁵ *Aspects of Sociology by the Frankfurt Institute for Social Research* (prefață de Max Horkheimer și Th. W. Adorno), Boston, Beacon Press, 1972, p. 11.

¹⁶ Martin Jay, *The Dialectical Imagination — A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923–1950*, Little, Brown and Company, Boston–Toronto, 1973, p. 299. Menționăm aici substanțiala contribuție a lui Iuri Davidov la determinarea raporturilor dintre „teoria critică a societății” și ascensiunea radicalismului de stînga în sociologia occidentală contemporană: în lucrarea sa, publicată sub egida Institutului de cercetări sociologice al Academiei de Științe a U.R.S.S., *Kritika socialno-filosofskih vozzrenii Frankfurtskoi skoly*, Moskva, Izd. „Nauka”, 1977, p. 294–317.

¹⁷ R. Flacks și G. Turkel, *op. cit.*, p. 228. În lucrarea sa, *Popular Culture and High Culture*, New York, Basic Books, 1974, Herbert J. Gans avertizează împotriva riscurilor implicate de prelucrarea necritică în sociologia radicală, a unora dintre postulatele pesimist-istorice ale „Teoriei critice” a Școlii de la Frankfurt.

¹⁸ *Ibid.*, p. 229–230.

¹⁹ T.B. Bottomore, *Sociology as Social Criticism*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1975, p. 14.

²⁰ S. M. Lipset și S. Rokkan, Prefață la *Party Systems, Party Organization and the Politics of New Masses* (Papers of the third International Conference on Comparative Political Sociology, Berlin, 1968, apud T.B. Bottomore, *op. cit.*, p. 117).

Pentru generația care și-a propus consolidarea și dezvoltarea radicalismului sociologic, materialismul istoric a jucat rolul unui *catalizator intelectual*, deși, trebuie remarcat, receptarea sa a fost adeseori mediată de o serie de perspective doctrinare inspirate din sau înrudite cu marxismul, oricum însă *inconfundabile cu acesta*. Astfel trebuie, credem, interpretată tendința persistentă de revenire la tînărul Marx, supralicitarea tematicii subiectivist-eliberatoare a hegeliانو-marxismului, exaltarea uneori necondiționată a „teoriei critice a societății”, ceea ce, firește, nu semnifică nicidecum o minimalizare a aportului său la fundamentarea unei *hermeneutici sociale*, la configurarea unei *strategii a criticii aparatelor ideologice dominante*²¹. Programul teoretic cel mai cuprinzător în direcția amintită îi aparține lui J. Habermas, principalul exponent al noii generații a Școlii de la Frankfurt. Spre deosebire de precursorii săi, și îndeosebi de Adorno și Horkheimer, Habermas pornește de la premisa persistenței posibilităților de criză chiar în condițiile capitalismului târziu, a menținerii unui potențial negativ în chiar determinațiile obiective ale sistemului. Scopul fundamental al acțiunii intelectuale a lui Habermas îl constituie depistarea condițiilor de adecvare a *teoriei* cu *praxisul*, discernerea criteriilor a căror respectare asigură coerența unei concepții sociale radicale, decelarea atributelor care conferă științificitatea demersului radical. Urmărind să stabilească „originile mitologice și structura științifică a unei filozofii empirice a istoriei avînd scopuri practice”, Habermas definește situația social-spirituală a capitalismului târziu în termenii unei crize structurale, a cărei soluționare, echivalentă cu emanciparea subiectivității, presupune reconsiderarea funcției praxisului: „În măsura în care criza, dobîndind o dimensiune istorică mondială, depășește orice formă de critică exclusiv subiectivă, decizia se află transpusă de o asemenea manieră în domeniul practicii încît numai reușita acesteia din urmă face critica însăși autentică”²².

În faza ei actuală, sociologia radicală americană mărturisește o deschidere față de materialismul istoric care ar fi surprins în urmă cu un deceniu și probează o maturitate intelectuală al cărei efect pentru disciplina științifică în ansamblul ei nu poate fi decît benefic. Rămîne însă deschisă o problemă pe care, în eseurile sale din „*For Sociology*”²³, o intuise încă Gouldner, și anume cum este posibilă traducerea partizanatului intelectual într-un comportament practic-politic cu valențe de emancipare? Din această perspectivă, Flacks și Turkel pun degetul pe o rană deschisă atunci cînd avansează ipoteza, destul de deconcertantă, că ar putea fi o caracteristică a capitalismului târziu faptul că marxismul însuși, mai exact o anumită accepție a sa, devenit subiect de dizertație academică, este pasibil a fi utilizat „ca instrument în jocul realizării profesionale”²⁴. Or, pentru evitarea unui asemenea pericol, pentru anihilarea tentativelor de îndiguire a praxisului teoretic radical, este necesară traducerea sa într-o activitate empirică perseverentă și sistematică, într-un efort militant capabil de a discerne „condițiile în care *mişcările sociale* și *ideologia radicală* pot fi instrumente efective ale transformării sociale eliberatoare”²⁵. Direcțiile dezvoltate actualmente în spațiul radicalismului sociologic sînt din acest punct de vedere *ambivalente*: pe de o parte se invocă necesitatea demersului inspirat de materialismul istoric, în timp ce, pe de altă parte, supraviețuiește acel aristocratism intelectual pentru care activismul practic se instituie exclusiv ca subiect de comprehensiune, de reflexie teoretică. Or, destinul sociologiei radicale depinde înainte de toate de talentul și voința ei de a unifica momentul *cognitiv* cu cel *activ*, în termenii tînărului Marx, *arma criticii cu critica armelor*: „Obiectivul *transcendent* al sociologiei nu este, și nu a fost niciodată, de a crea o „știință”. Aceasta a fost de la început un scop subsidiar adevăratei ei sarcini, care constă în a crea o nouă cultură și o nouă comunitate, în a căror absență o nouă știință a omului este imposibilă”²⁶.

²¹ Janet Wolf, *Hermeneutics and the Critique of Ideology*, în „*The Sociological Review*”, 23, nr. 4 (New Series), nov. 1975, p. 811–829.

²² Jürgen Habermas, *Théorie et pratique*, Paris, Payot, 1975, p. 26.

²³ Alvin W. Gouldner, *For Sociology — Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, Inc. Publishers, 1973.

²⁴ R. Flacks și G. Turkel, *op. cit.*, p. 234.

²⁵ *Ibid.* p., 235 (subl. ns. — V.T.).

²⁶ Alvin W. Gouldner, *For Sociology*, p. 106. Efortul constructiv al lui Gouldner este ghidat tocmai de recunoașterea necesității unei unități efective între *teorie* și *praxis*. Depun mărturie în acest sens lucrările sale din ultimii ani și îndeosebi tentativa de elaborare a unei *sociologii a ideologiilor* realizată în *The Dialectic of Ideology and Technology — The Origins, Grammar and Future of Ideology*, New York, The Seabury Press, 1976, ca și cea mai recentă operă a sa, generatoare de ample controverse, consacrată statutului social al intelectualilor revoluționari.

TENDINȚE ÎN EVOLUȚIA IDEOLOGICĂ A PARTIDELOR DE ORIENTARE BURGHEZĂ

Aristide Cioabă

Academia „Ștefan Gheorghiu”

În ampla confruntare dintre forțele revoluționare și progresiste, pe de o parte, și clasele exploatare și cercurile reacționare, pe de altă parte, care caracterizează epoca noastră în general, climatul politic și ideologic din țările capitaliste în special, partidele politice ocupă un loc deosebit de important. Fiind factorii politici de prim ordin în promovarea intereselor de clasă, în sistematizarea și propagarea ideologiilor politice la scară de masă, partidele exercită în mod activ și permanent o funcție ideologică, pusă în lumină și de principalele tendințe înregistrate în evoluția lor ideologică. Rezultat al întregului complex de condiții și determinări obiective și subiective ale luptei de clasă din societatea capitalistă actuală, aceste tendințe constituie totodată răspunsuri specifice la cerințele de adaptare a partidelor la contextul politic și ideologic în care se înfruntă deschis toate forțele politice din societatea respectivă. Dialectica luptei de clasă în perioada postbelică a accentuat anumite tendințe de evoluție ideologică comune unui întreg grup tipologic de partide, cum ar fi cel al partidelor de orientare burgheză, la care ne vom referi în studiul de față. Așa se face că, deși din unghiuri diferite și cu variații de mai mare sau mai mică amplitudine, cvasitotalitatea partidelor de orientare burgheză sînt obligate să grăviteze, din punct de vedere ideologic, în jurul unui nucleu central de idei și concepții care fac din supraviețuirea sistemului social-politic capitalist valoarea politică de cel mai mare preț.

O analiză a principalelor tendințe manifestate în evoluția ideologică a partidelor de orientare burgheză în perioada postbelică va permite evidențierea efortului ideologic pe care-l depun acestea în vederea promovării intereselor de clasă globale ale burgheziei.

1. *Intensificarea eforturilor privind integrarea maselor în sistemul social-politic capitalist.* Poate mai mult decît preocuparea de a da un contur specific și de a sistematiza principiile și valorile lor călăuzitoare într-un ansamblu doctrinar încheiat și complex, efortul partidelor burgheze, indiferent de fracțiunile acestora, a fost îndreptat cu precădere spre integrarea maselor în sistemul capitalist. Această sarcină a apărut cu atît mai imperativă pentru ele, cu cît condițiile în care s-a desfășurat al doilea război mondial și realitățile social-economice interne și externe imediat postbelice, și îndeosebi actuale, au determinat o puternică radicalizare a maselor reflectată, între altele, în ascensiunea partidelor clasei muncitoare și în voința acestora de a da un curs nou vieții, conform cu interesele și aspirațiile maselor. Tendința aceasta s-a concretizat în forme diferite de la reorientarea unor partide tradiționale, conservatoare și liberale, spre o politică reformistă-burgheză, pînă la rapida întemeiere și afirmare a partidelor creștine, centriste etc., de recrutare voit „interclasistă”, sau la dezvoltarea în teorie și practică de către majoritatea partidelor burgheze a teoriilor privind „partenerismul social”, „armonia de clasă”, a diferitelor aserțiuni după care în condițiile R.S.T. capitalismul este capabil să satisfacă interesele tuturor categoriilor sociale, să edifice „statul prosperității generale” etc., concomitent cu declanșarea unui puternic atac împotriva partidelor clasei muncitoare care afirmau apartenența lor de clasă și voința de a transforma radical structurile de bază ale societății burgheze. Ideea integrării maselor în mecanismul global al sistemului capitalist este direct implicată în modul în care își revendică aceste partide sorgintea din păturile populare ale națiunii, fără deosebire de clasă*, ca și în felul cum își autodefinesc sarcinile lor politice. Multe dintre ele și-au reconsiderat

* În această ordine de idei sînt, credem, deosebit de sugestive cîteva exemplificări: „Uniunea Creștin Democrată este un partid popular în sensul că își trage originea, forța și particularitatea sa din grija de a reprezenta pe cît posibil toate grupurile sociale și toate interesele. Rezultă de la sine că un partid care dispune de o bază așa de largă trebuie să permită intereselor celor mai diverse să se exprime pentru a le integra” (Interviu cu Helmut Kohl, în H. Menudier, *L'Allemagne selon Willy Brandt*, Paris, Stock, 1976, p. 319); Partidele liberale se definesc la rîndul lor ca fiind „neutre”, slujind „nu anumitor grupuri și regiuni, ci nevoilor întregii societăți”, cum o precizează în cazul Partidului Liber Democrat din R.F.G. liderul acestuia (Interviu cu Hans Dietrich Genscher, în H. Menudier, *op. cit.*, p. 270); „Uniunea pentru Republică își are rădăcinile în păturile populare ale națiunii fără deosebire de origine de clasă, ocu-

însăși ideile despre propria lor imagine și identitate, urmărind să se recomande maselor în calitate de agenți politici cu totul diferiți de ceea ce ar putea să sugereze în mod obișnuit termenul de „partid”. Este semnificativ în acest sens faptul că partidele de inspirație creștină create după război adoptă, cu rare excepții, titulaturi din care lipsește noțiunea de „partid”, fiind preferate determinări ca „uniune”, „centru”, „mișcare” (republicană, populară etc.), „democrație creștină” etc., cu pretenția de a ilustra deschiderea largă a acestor partide spre încorporarea și satisfacerea unor interese comune de regulă întregului popor, sau în orice caz, a unor interese mai largi decât cele de clasă.

Ca liant și simbol totodată al unității țărilor tuturor indivizilor, indiferent de clasă socială din care provine și pe care pretind că-i reprezintă, partidele burgheze au supralicitat propagandistică elemente cum ar fi credința creștină unică (partidele ce se inspiră din doctrina socială a bisericii catolice), ideea de solidaritate creștină, ideile de istorie, popor și națiune unică (ca în cazul partidului conservator britanic, a partidului gaullist din Franța etc.), sau valori politice, precum libertatea, democrația, concepute însă în mod abstract (ca în cazul partidelor din familia politică a liberalilor).

În planul politicii practice și al propagandei, această tendință din evoluția ideologică a partidelor burgheze, vizind conservarea sistemului capitalist prin integrarea maselor în jocul și mecanismele funcționale ale acestuia, s-a exprimat cu deosebire în promovarea tezelor și practicilor „partenerismului social”, în variatele sale aspecte. La acest punct trebuie să arătăm că, pe fundalul creșterii economice pe care au înregistrat-o țările capitaliste până la începutul anilor '70 și al unor mutații din structura socială, au căpătat o largă răspindire în arsenalul teoretic al partidelor burgheze o serie de idei și concepții menite să cultive mentalități și comportamente conforme cu intenția generală a ideologiei capitalului de abatere a clasei muncitoare de la lupta pentru conștientizarea și apărarea propriilor interese de clasă. Alături de alte mijloace ideologice ale burgheziei, partidele s-au străduit să convingă masele asupra așa-ziselor interese comune pe care le-ar avea în noile condiții muncitorii și patronii, asupra necesității păcii sociale, a „difuzării capitalului”, a lipsei de importanță a adoptării de atitudine ideologică etc. Îndemnulurile la apolitism și „dezideologizare”, la empirism și pragmatism pe care le-au lansat diferite partide burgheze căutau să acrediteze ideea că acestea ar fi dictate de exigențele pretins străine de orice esență politică și de clasă ale „noii societăți industriale”.

Există, desigur, o paletă largă de procedee și concepții dezvoltate de diferite partide burgheze în această direcție, izvorite în primul rînd din deosebirile de vedere dictate de necorordanțe, parțiale și de multe ori temporare, de interese, ca și din dorința fiecăruia de a-și afirma propria identitate politică, însă, în esență, toate aceste contribuții se constituie în ceea ce s-ar putea numi „ideologia colaborării de clasă”. Dacă în S.U.A., Partidul Democrat a practicat-o îndeosebi în ceea ce privește sindicatele, administrația căutînd să consolideze alianța cu burocrăția sindicală, iar președintele Johnson s-a declarat președinte „al întregului popor”, susținînd că „toți, atît capitalistul care conduce, cît și muncitorul care muncește sînt pentru sporirea profitului”¹, Partidul republican, exponent tradițional al cercurilor mai conservatoare ale capitalului, ținea în fapt aceleași scopuri dar punea accentul principal pe apărarea „bazelor individualismului american sănătos”².

Pentru partidele burgheze din Europa occidentală temele ideologiei colaborării de clasă s-au intruchipat în aceeași perioadă în formule variate și intens propagate. Numitorul comun al

pație, vîrstă, regiuni, străduindu-se să exprime voința națională” (vezi moțiunea „U.D.R. și Franța”, în Fr. Borella, *Les partis politiques dans la France d'aujourd'hui*, Paris, Seuil, 1973, p. 122—123); „Democrația creștină” italiană propune și ea corpului electoral în primul rînd caracterul său de „forță populară care urmărește, să înlocuiască „statul unora” cu statul tuturor și „averea citorva” cu averea maselor populare, prin promovarea solidarității sociale (vezi Vincenzo Morelle, *Le ideologia in Italia oggi*, Milano, Pan Editrice, 1972, p. 68); conservatorii britanici pretind a se identifica cu însăși istoria poporului englez și cu „modul de viață englez”, cu valorile tradiționale ale trecutului, sensul existenței partidului fiind, după unul din ideologii săi, R. Butler, acelea de „a pune înțelepciunea și experiența practică a trecutului în slujba riscurilor prezentului în continuă schimbare” (vezi V.A. Gorbik, *Konservativnaia i liberalnaia partii v politiceskoi sisteme poslevoennoi Anglii*, Kiev, Naukova Dumka, 1977, p. 98).

¹ *The Public Papers of the Presidents of the United States; Lyndon B. Johnson 1963—1964, Book 1*, 1970, p. 564—565, apud vol. *S.S.A. Politiceskaia msl i istoria*, Moskva, Izd. „Nauka”, 1976, p. 401.

² *Public Papers of President Dwight Eisenhower 1955*, Washington, 1956, p. 88, apud vol. *S.S.A. Politiceskaia msl i istoria*, Moskva, Izd. „Nauka”, 1976, p. 489.

tuturor acestora li constituie, fără îndoială, asertiunea că armonia și progresul social sînt posibile numai pornind de la inviolabilitatea dreptului la proprietate privată.

Propaganda în jurul accesibilității celor mai largi pături populare la proprietatea privată, desfășurată de partidele democrat-creștine, de cele conservatoare și liberale deopotrivă, își dezvăluie astfel mobilurile reale, acelea de a eterniza bazele pe care se edifică puterea economică și politică a burgheziei. Este mai mult decît semnificativă în acest sens caracterizarea dată de unul din teoreticienii de marcă ai Partidului Populist din Austria, A. Kasamas, scopului urmărit de partidul său prin difuzarea ideii privind răspîndirea proprietății private în rîndul maselor: scoaterea lor din lupta de clasă împotriva burgheziei. „Oamenii care dețin o proprietate—afirma Kasamas încă în 1949—îubesc atmosfera liniștită și nu sînt înclinați spre nici un fel de transformări revoluționare. Ei vor respinge astfel orice radicalism și vor da prioritate dezvoltării pașnice și nicidecum experimentelor riscante”³.

La rîndul lor, conservatorii britanici, a căror preocupare centrală a fost și este apărarea proprietății private, s-au dedicat, între altele, susținerii ideii că proprietatea privată reprezintă „o bază a democrației” și că garanția democrației economice rezidă în „difuzarea largă a proprietății”, deoarece „la fel cum democrația politică și libertatea politică înseamnă o diviziune a puterii politice, tot așa democrația economică și libertatea economică înseamnă diviziunea puterii economice, a proprietății, cît mai larg posibil”⁴.

Ideea „participării” muncitorilor și cadrelor la „progresul” întreprinderilor, lansată în Franța de generalul de Gaulle și slujită de partidul gaullist, ca și de altele, pînă în zilele noastre, servea din punctul de vedere ideologic acelorași comandamente ale estompării luptei de clasă și integrării maselor în sistemul relațiilor capitaliste. Ea și-a găsit expresie și în acte legislative, între care Ordonanța din 17 august 1967. Raportul președintelui republicii ce însoțea și motiva adoptarea acesteia conchide cu emfază că „Un drept nou li se recunoaște astfel muncitorilor, bazat pe ideea că «progresul», opera tuturor, trebuie să fie pentru toți o sursă de îmbogățire, ceea ce înseamnă că toți trebuie să ia o parte din creșterea de capital pe care îl antrenează”, cu alte cuvinte, muncitorii din întreprindere își văd recunoscut un anumit drept asupra proprietății rezultată din creșterea capitalului⁵. Participarea, înțeleasă în acest mod, ca distribuire către muncitori a unei părți (infime) din beneficiile întreprinderii, o formă a „acționariatului muncitoresc” sau sub forma recunoașterii dreptului muncitorilor de a negocia contractele colective de muncă, figurează astăzi în toate programele partidelor burgheze din Franța și constituie o latură esențială a propagandei acestora, cu deosebire a „Adunării pentru Republică”, în jurul așa-zisei „societăți noi, de participare”, pe care o opun ele socialismului.

Este de remarcat faptul că la temele privind necesitatea colaborării muncitorilor și patronilor, a celor referitoare la satisfacerea de către statul capitalist a cerințelor de mai multă justiție și de restrîngere a unor privilegii sau de proclamare a proprietății private drept scop și ideal al tuturor membrilor societății, în ultima vreme, ca reflex al integrării temei „mutației”, a schimbărilor petrecute în structura socială, în bagajul ideologic-propagandistic al majorității partidelor burgheze, apar tot mai frecvente luări de poziții care neagă bazele obiective ale luptei de clasă și susțin că deja în societățile capitaliste dezvoltate au avut loc asemenea schimbări încît, sociologic, n-ar mai fi întemeiată diviziunea în clase și antagonismul dintre proletariat și burghezie. Buneoară, Partidul Republican din Franța se revendică a fi reprezentantul politic al unei noi clase de mijloc⁶, care are vocația, prin creșterea sa numerică, prin caracterul deschis și prin valorile moderne al căror purtător este, de a integra în ea în mod progresiv și pașnic societatea franceză. După părerea liderului actual al tory-ilor englezi, astăzi conflictele sociale nu mai opun pe muncitori și patroni, ci sindicatele întregii națiuni. Margaret Thatcher, careia îi aparține această opinie, se bazează pe considerentul, neconfirmat de realitate, că milioane de oameni ai muncii se tem azi mai mult de sindicate, adică de propriile lor organizații profesionale, decît de patroni și și propunea să-i ajute pe muncitori să se elibereze de sub „dominația militanților”, adresîndu-le chemarea la pacea socială: „Să muncim împreună în speranță și în deosebi în amicitie”⁷.

³ A. Kasamas, *Programm Österreich. Die Grundsätze und Ziele der Österreichischen Volkspartei*. Hrsg. von Generalsekretariat der Österreichischen Volkspartei, Wien, 1949, p. 139.

⁴ Vezi „The Financial Times”, din 1 iulie 1965; „The Morning Star”, din 28 iunie 1975.

⁵ Jean de Givry, *L'évolution des relations entre employeurs et travailleurs au plan de l'entreprise*, în „Revue internationale du travail”, vol. 99, nr. 1/1969, p. 22.

⁶ Vezi „La Monde”, 16 nov. 1977, p. 9.

⁷ Vezi „La Monde”, 14—15 oct., 1979, p. 4.

2. „Dezideologizarea” — o orientare ideologică. Există în genere părerea la mulți autori, mai cu seamă nemarxiști, că în perioada postbelică, și îndeosebi începând cu anii '60, partidele politice ar fi intrat într-o așa-numită fază de „dezideologizare”, fenomen ce s-ar manifesta printr-o vădită apropiere a pozițiilor diferitelor partide burgheze și chiar social-democrate și socialiste care ar fi obligate de noile realități ale „societății industriale” să renunțe la elaborarea unor doctrine ample și precise privind dezvoltarea societății în beneficiul preocupărilor practice de descoperire a celor mai eficiente căi și metode de realizare a acelorași obiective.

Ceea ce experții ideologiei burgheze, din rindul social-societăților, au caracterizat drept o „dezideologizare a partidelor”, sau chiar a întregii societăți burgheze, reprezintă, este adevărat o trăsătură relativ distinctă în evoluția ideologică a partidelor de orientare burgheză, dar care nu poate fi asimilată cu dispariția ideologiei sau cu renunțarea la ideologie. Ea poate fi pusă mai corect pe seama transformărilor cunoscute în însăși ideologia burgheză în stadiul capitalismului monopolist de stat. Aceste transformări se traduc într-o evidentă deplasare a unghiului de proiecție prospectivă, pe care-l presupune în mod obișnuit o ideologie, spre ceea ce a început să fie prezentat ca un apanaj al ideologiei majorității partidelor burgheze, respectiv analiza concretă, realistă a faptelor și descifrarea mijloacelor și metodelor de soluționare eficientă a problemelor concrete. În atare împrejurări, empirismul și pragmatismul au devenit tendințe dominante în evoluția ideologică a acestor partide, adeptele ale conservatorismului și conformismului social-politic. Ele s-au impus în mod efectiv în cadrul tuturor partidelor mari ale burgheziei, împotriva pozițiilor, de regulă mai slabe, ale susținătorilor unor atitudini mai doctrinare și a unui efort de reflecție mai consistent. Faptul nu este explicabil decât în contextul luării în considerare a mutațiilor înregistrate în structura capitalismului monopolist de stat, care presupun o subordonare totală a întregului mecanism economic și politic, ca și a mijloacelor ideologice de justificare și mascare, intereselor sporirii profiturilor și, tocmai în acest sens, creării cadrului corespunzător exercitării puterii politice în conformitate cu dorințele deținătorilor ei, marile monopoliuri. De aceea, pe plan ideologic, partidelor burgheze le revine rolul de a asigura cea mai largă adunare posibilă de voturi pentru asigurarea sprijinului parlamentar necesar guvernelor care, în evasitotalitatea cazurilor au devenit locul unde se elaborează și se decide politica, cu participarea uneori directă a deținătorilor marelui capital sau a administratorilor acestuia, a unor puternice grupuri de presiune și de interese. În acest scop se apreciază, în genere că este suficient ca partidele să-și concentreze atenția asupra problemelor curente, a unor „cereri” specifice diverselor categorii socioprofesionale sau de vîrstă ale populației și să se propună soluțiile pe care acestea le necesită, în cadrul unor cuprinzătoare programe electorale, care au început să ia tot mai mult forma unor „dosare” de probleme pe care partidele burgheze se angajează să le înainteze spre soluționare factorilor competenți în eventualitatea asumării responsabilităților guvernamentale.

Se pare că de aici derivă, în esență, orientarea tehnocratică, tot mai evidentă, căreia i se aliniază partidele burgheze și totodată tendința lor de a face apel într-o măsură tot mai însemnată în elaborarea și justificarea politicii lor, la datele pe care le furnizează cercetările din domeniul științelor sociale, la o serie de concluzii rezultate din efectuarea sondajelor de opinie publică ș.a.m.d.

Renunțarea într-o anumită perioadă, care coincide aproximativ cu deceniul al șaptelea și începutul deceniului opt, de către partidele clasei dominante burgheze la elaborarea de programe de mai largă perspectivă, se explică doar parțial prin lipsa de popularitate pe care o exprimau ideologiile lor. Această renunțare, identificată de unii cu o „dezideologizare”, nu îndreptățește acreditarea acestui fenomen, ci exprimă în mod vădit o reacție de apărare a partidelor burgheze, ca de altfel a ideologiei burgheze în ansamblul ei⁸, cum remarcă O. Trăsnea, împotriva lipsei de perspectivă a societății burgheze în competiția cu legile obiective ale dezvoltării sale, teama în fața dezvoltării tendințelor reale ale dezvoltării sociale și politice, ca și încercarea de a minimaliza importanța ideologiei revoluționare a clasei muncitoare, de a dezarma masele exploatate de instrumentele înțelegerii clare, adecvate a situației lor și rolului lor în impulsivizarea progresului social.

Deplasarea atenției partidelor politice burgheze spre „omul concret” (ca în cazul partidelor conservatoare), spre trebuințele materiale și spirituale ale „persoanei” (personalismul partidelor creștine din Belgia și Olanda), spre familie și problemele ei (Partidul Democrat Creștin din Italia), pentru a nu da decât câteva exemple, la care s-ar putea adăuga foarte bine preocupările mai recente privind viața colectivităților locale, descentralizarea, „calitatea vieții”, relevă că se poate de concludent o atitudine ideologică nouă, care țintește să cultive o abatere

⁸ Vezi, în acest sens, Ovidiu Trăsnea, *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, București, Edit. politică, 1977, p. 278—279.

a cetățenilor de la problemele generale ale statului, un „apolitism tactic” care să favorizeze înrădăcinarea în conștiința oamenilor a conformismului, a unor convingeri și comportamente asemănătoare, potrivit cu statu-quo-ul politic și economic. Ea nu poate fi o „dezideologizare” cită vreme slujește într-o manieră directă perpetuării valorilor și scopurilor clasei burgheze dominante.

Ni se pare utilă pentru exemplificarea celor spuse mai sus, cele declarate de Helmut Kohl, într-una din scrierile sale, *Între ideologie și pragmatism*: „Pentru U.C.D. imaginile normative diriguitoare după care se orientează actul politic sînt: o imagine umană a omului, care înfățișează pe om așa cum este el în realitate, cu slăbiciunile, limitele și gîndirea sa, dar și cu capacitatea acestuia de a obține progrese în cele mai diverse domenii (economic, știință, politică), de a înlătura erori și neajunsuri, de a-și construi activ propriul său destin, credința în faptul că pînă la urmă în tot ceea ce facem în politică sîntem datori omului concret și nu unui ceva abstract, de genul popor, stat, societate, clasă (subl. n.s. — A.C.) în spatele cărora individul cu speranțele și suferințele sale ar dispărea⁹. Pentru a întregi aceste aprecieri, trebuie precizat că, asemenea multor partide burgheze, și U.C.D. este adeptul unor principii abstracte, fără corespondență cu realitatea concretă, pe care Kohl le rezumă în „valorile fundamentale de libertate și egalitate”, care, raportate la situația concretă relevă, după cum o recunoaște el însuși, că „o societate liberă este întotdeauna și o societate inegală”.

Concomitent cu această orientare pragmatică, impregnată de diverse nuanțe tehnocratice, ilustrînd, am inclina să credem, o convergență a diferitelor componente ale clasei dominante spre o platformă ideologică esențialmente comună, s-a putut observa, tot cu o intenție de mascare a realității și de manipulare mai eficace a maselor, tendința de a face din „pluralism” o vocabulă a superiorității societății burgheze în care s-ar fi asigurat posibilitățile reale de exprimare liberă a tuturor forțelor și tuturor indivizilor. Pretenție dezmințită dealtfel de realitate care furnizează la tot pasul date și dovezi ale ostilității și înverșunării cu care aceleași partide, autointitulate „exponente ale libertății”, promotoare ale democrației, adepte ale pluralității concepțiilor și a modurilor de viață, caută să combată pe toți acei care nu se încadrează în regulile jocului societății burgheze.

3. „Statul bunăstării generale” în interpretarea partidelor de orientare burgheză. Evoluția social-economică a țărilor capitaliste în perioada postbelică și-a găsit o reflectare complexă și a generat variate aprecieri ce și-au pus amprenta și asupra concepțiilor partidelor burgheze, și nu numai burgheze, cu privire la stat, la mecanismele exercitării puterii politice, la raporturile dintre politic și economic. Necesitatea asigurării cadrului propice satisfacerii intereselor burgheziei în general, celei monopoliste în special, a determinat trecerea partidelor de la liberalismul clasic și conservatorismul rigid la susținerea unor teze și inițierea de măsuri practice favorabile lărgirii intervenției statului în economie, care în perioada capitalismului premonopolist ar fi apărut de neconceput. Treptat, partidele burgheze susținătoare tradiționale ale patronatului liber au fost nevoite să se obișnuiască cu măsurile adoptate în primii ani postbelici privind trecerea în proprietatea statului a unor întreprinderi, ramuri sau servicii cu caracter public. Cu toate tentativele unora (vezi Partidul conservator din Marea Britanie care și astăzi afirmă intenția de a reda particularilor unele întreprinderi naționalizate de guvernele laburiste, sau Partidul Republican din S.U.A. care în timpul președinției lui Eisenhower a sprijinit vânzarea către particulari a unor întreprinderi de stat), de a restrînge acest sector de stat, în numele libertății de întreprindere, în cele din urmă cerințele obiective ale concentrării economice au sfîrșit prin a li se impune. Nuanțele se referă mai degrabă la problemele tehnice, de procedură, decît la cele de conținut, căci în esență toate partidele burgheze nu concep o altă finalitate acestei intervenții a statului decît cea a reglării sistemului relațiilor capitaliste de producție în interesul perpetuării acestora. Cel mai tipic exemplu ni-l oferă în acest sens cele două partide ale capitalismului nord-american. Deși principial există o diferență destul de bine marcată între republicani și democrați, în linii mari ambele partide au urmărit să propage mitul apologetic al „statului bunăstării generale” ca o alternativă la socialism¹⁰.

Partidele burgheziei vest-germane, și în primul rînd U.C.D. — U.C.S., au dezvoltat și au pus în practică, în perioada postbelică, așa-numita teorie a „economiei sociale de piață” — în fapt o formă neoliberală de organizare a economiei capitaliste, bazată pe libera formare a prețurilor, autonomia și responsabilitatea întreprinzătorilor, dezvoltarea investițiilor pentru unele nevoi colective elementare, limitarea la strictul necesar a intervenției statului, împotriva concen-

⁹ Helmut Kohl, *Zwischen Ideologie und Pragmatismus*, Stuttgart, 1973, p. 16, apud vol. *Ideologischer Klassen Kampf und bürgerliche Gegenwarts Philosophie*, Berlin, Dietz Verlag, 1978, p. 116.

¹⁰ Vezi, S.S.A., *Politiceskaia msl i istoria*, Moskva, Izd. „Nauka”, 1976, p. 420; 519—520.

trărilor care ar fi înăbușit concurența și, mai recent, la asigurarea unei planificări financiare pe termen mediu. Ca o reacție, la măsurile guvernelor social-democrate, în ultimul deceniu, atitudinea U.C.D. — U.C.S. față de intervenția statului în economie a devenit mai dură, sporind și adversitatea lor față de „instituționalizarea congestiunii”, sub pretextul că acesta încalcă libertățile (proprietarilor de capitaluri).

De o largă adăziune s-a bucurat opțiunea în favoarea „economiei sociale de piață” în cadrul Partidului Populist din Austria¹¹, iar în anii '70 și în Partidul Conservator din Marea Britanie.

Conservatorii și liberalii din Marea Britanie au oscilat și ei între susținerea principiilor dirigismului, în materie de politică economică a statului, și „libertatea de întreprindere”. Conservatorii și-au definit în principiu poziția lor în această problemă în așa-numita „Cartă industrială” adoptată în 1947¹², în care se proclama dezvoltarea liberă a capitalismului, dar se recunoștea și inevitabilitatea unui anumit amestec al statului, precum și a unei „planificări economice indicative”. Aceasta reprezenta un gest în împlinirea poziției liberalilor care susțineau, de pe pozițiile burgheziei mici și mijlocii, „concurența economică maximă, comerțul liber, intervenția statului împotriva concentrărilor monopoliste”, dar și limitarea „monopolurilor sociale de stat”. Ultimul congres al Partidului Conservator (octombrie 1979) a reafirmat atașamentul la o politică de favorizare a întreprinzătorilor particulari prin reducerea cheltuielilor publice (în special pe seama asistenței sociale) și condiționarea veniturilor oamenilor muncii de rezultatele producției, de creșterea eficienței economice, care s-ar putea traduce, în situația actuală de criză, prin suportarea de către oamenii muncii a stagnării creșterii economice.

Partidul Liberal din Canada¹³ a promovat și el în cele două decenii și jumătate din perioada postbelică de când se află la guvern, lozincă „statulul bunăstării generale”, urmărind realizarea unei armonii de clasă care să ferească sistemul de devieri periculoase spre stînga sau spre dreapta și să asigure climatul favorabil obținerii unor profituri ridicate pentru capitaliști, în schimbul practicării unui gradualism în satisfacerea problemelor sociale prezente ale oamenilor muncii. Orientarea politică reformist-burgheză i-a asigurat acestui partid multă vreme o destul de largă influență în pături ale clasei muncitoare și în grupuri ale burgheziei mijlocii, dar s-a dovedit insuficientă în ultimă instanță, cum o demonstrează scăderea progresivă a audienței sale în rîndurile electoratului canadian și înfringerea la alegerile din 1979.

„Dintotdeauna gaullistii — glăsuiește unul din textele doctrinare ale acestora, adoptat la Congresul de la Nice (1975) — au respins soluția capitalismului sălbatic, cel de tipul *laissez faire — laissez passer*, dar au refuzat de asemenea, întotdeauna comunismul”¹⁴. Partid al marelui capital monopolist, Adunarea pentru Republică (actuala denumire a partidului gaullist) s-a adaptat perfect din acest punct de vedere cerințelor pe care le solicită o gestiune eficientă a afacerilor acestuia, de unde și opțiunea sa pentru o intervenție energetică a statului „atunci cînd progresul economic sau justiția o cere”¹⁵. Această intervenție este finalmente subordonată intereselor private, sectorul economic naționalizat fiind acceptat și chiar încurajat din rațiuni care privesc necesitatea „compensării slăbiciunilor inițiativei private în sectoare economice importante pentru viitorul țării”¹⁶, a reglării mecanismelor economice în condițiile unei instabilități accentuate a economiei capitaliste mondiale.

Convergența orientărilor ideologice ale partidelor burgheze, evidentiată și de teoria și practica folosirii puterii de stat în reglarea unor mecanisme economice, pare să stea la baza a ceea ce unii cercetători occidentali numesc „consensul politic” al societății, care ar însemna cel puțin „un minim acord față de economia mixtă, eficiența industrială, importanța pregătirii bunăstării, nevoia pentru egalitatea formală a avantajelor în domeniul educației ș.a.m.d.”¹⁷. Identificarea de către partidele burgheze cu această formă de „consens politic” a fost folosită de ideologia burgheză în scopul sugerării unei „balanțe între interesele diferitelor secțiuni ale societății”, cu toate că, așa cum se remarcă într-un recent studiu, „efectul său net era să favorizeze interesele unei fracțiuni particulare a capitalului”¹⁸ (monopolist).

¹¹ Vezi, O.I. Velciko, *Socialnata doktrina katolizma i rabocit klass Avstrii*, Moskva, Izd. „Nauka”, 1978, p. 126.

¹² Vezi, V.A. Gorbik, *op. cit.*, p. 108—110.

¹³ *Ibid.*, p. 205—206.

¹⁴ S.I. Danilov, *Kanadskie liberali: doktrina i politika*, în „S.S.A. Ekonomika, politika, ideologhila”, nr. 1/1977.

¹⁵ Vezi, U.D.R.75 — *L'enjeu*, Paris, Presses Pocket, 1975, p. 177.

¹⁶ *Ibid.*, p. 187.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Nicolas Abecrombie, Bryan S. Turner, *The dominant ideology thesis*, în „British Journal of Sociology”, vol. 29, 1978, p. 163.

¹⁹ *Ibid.*

4. *Criza ideologică a partidelor burgheze.* Fenomenele negative intrinseci naturii și modului de funcționare a sistemului capitalist au redevenit, odată cu intrarea capitalismului într-o nouă etapă a crizei generale, o caracteristică predominantă a „societății tuturor posibilităților”, înfrimând sub toate aspectele optimismul partidelor burgheze privind realizarea mult doritei societăți a „consensului” politic și a „bunăstării generale”. Aceasta a scos și mai mult în evidență criza ideologică a partidelor burgheze, reflex al epuizării forței de mobilizare și de influențare a principiilor politice clasice ale burgheziei și a incapacității acestora de a mai oferi o perspectivă viabilă unei orânduiri sociale condamnate de istorie. În această situație critică nu lipsesc, în ultima vreme cel puțin, nici încercările multor partide burgheze de revitalizare a unora din principiile ideologice mai vechi sau de elaborare a altora noi. Scopul urmărit este cum nu se poate mai clar exprimat de cele afirmate de secretarul general al Uniunii Creștin Democratice din R.F.G., atunci când sublinia că „de ceea ce avem noi nevoie este o filozofie politică care să aducă oamenilor speranțe”²⁰.

Dacă din punctul de vedere al conținutului ideologic al politicilor lor nu au intervenit și nici nu puteau interveni mutații substanțiale, ultimul deceniu scoate în evidență o sensibilă schimbare de atitudine a majorității partidelor burgheze, și în special în țările în care confruntările politico-ideologice înregistrează o intensitate crescândă (Franța, Italia, R.F.G. etc.), față de ideologie în general și față de necesitatea amplificării activității lor ideologice în special. Să fie aceasta o expresie a falimentului practicării pragmatismului ca atitudine și orientare ideologică sau doar nevoia resimțită de a îmbina orientarea lor predominant conservatoare și conformistă cu o minimă deschidere spre o viziune mai cuprinzătoare asupra dezvoltării sociale și spre o politică de reforme care să satisfacă, măcar în parte speranțele maselor de alegători, de a căror menținere sub influența ideologiei capitalului depinde în cea mai mare parte victoria partidelor burgheze în diferite confruntări electorale? Răspunsul pare să fie afirmativ în ambele cazuri. Oricum, în varietatea formelor și modalităților de acțiune vizând conservarea puterii marii burghezii, stă, într-o importantă măsură, capacitatea acestor partide de a exercita o funcție ideologică dintre cele mai active și mai necesare mecanismului social-politic capitalist.

O expresie a constientizării la principalele partide burgheze a crizei ideologice și politice care le erodează în mod constant pozițiile în viața politică internă, ca și a încercării din partea acestora de a pune în aplicare o strategie mai eficace de combatere a ei, socotim că o constituie însăși tendința destul de evidentă în ultima vreme a diferitelor tipuri de partide ale burgheziei de concertare a eforturilor lor la nivel european sau chiar mondial. Această tendință s-a concretizat în constituirea federațiilor de partide la nivelul Pieței Comune (Partidul Popular European — care grupează partidele democrat-creștine și înrudite; Federația Partidelor liberale și Democratice — formată din partide liberale, radicale, centriste etc.) sau la nivel mondial (Federația Mondială a Partidelor Democrat-Creștine). În afara coordonării tacticilor lor politice în momente electorale comune, cum ar fi, de pildă, cele legate de alegerea parlamentului european, de concertare a pozițiilor lor în cadrul acestui parlament, astfel de grupări de partide organizate la nivel internațional urmăresc conjugarea eforturilor de promovare a concepțiilor lor politico-ideologice.

Aceasta arată cât se poate de clar cum, mai ales în momente critice, de criză, partidele de orientare burgheză își intensifică la maxim eforturile, caută să se situeze în ofensivă, inclusiv pe plan ideologic, mizând, desigur, să-și apere mai bine în acest fel pozițiile ideologice și politice, să contracareze procesul obiectiv de depreciere și de scădere a credibilității ideologiei capitalului confruntată cu situația social-economică și politică în continuă deteriorare.

INTEGRAREA POLITICĂ VEST-EUROPEANĂ — DEZIDERAT ȘI REALITATE

Dan-Mireea Popescu

Academia „Ștefan Gheorghiu”

Neînțelegerile comunitare se permanentizează — iată o părere unanim împărtășită. Absența consensului politic deplasează problemele cele mai urgente ale dezbaterii comunitare pe

²⁰ H. Geissler, *À la base du programme: un renouveau spirituel*, în „Documents”, „Revue de questions allemandes”, nr. 4, 1978, p. 83.

terenul economic. Discuțiile se poartă, după Dublin — 1979, asupra contribuției britanice la bugetul C.E.E., a politicii agricole comune, a creșterii spectaculoase a deficitului comerțului exterior de la 8 miliarde \$ în 1979, la 20 miliarde \$ în 1980, asupra declinului celor mai vechi industrii (siderurgie, textile, construcții navale), asupra nevoii de 800 000 noi locuri de muncă anual până în 1985, destinate generației sub 25 de ani, generație ce furnizează 40 % din șomerii C.E.E., asupra necesității reevaluării strategiei carbonifere și lista exemplurilor ar putea continua.

În fața evidențelor, pozițiile sînt diferențiate, în funcție de considerente specifice, astfel încît speranța într-o identitate vest-europeană se îndepărtează.

★

Conferința șefilor de state și de guverne, din 1972, de la Paris a hotărît ca pînă în 1980 cei nouă să realizeze o Uniune Europeană. Răgazul acordat luînd sfîrșit — este momentul pentru o analiză fie și sumară, a ceea ce s-a întreprins în această direcție.

Siegfried Schwartz, cercetător în cadrul Institutului pentru politică și economie internațională a R.D.G. își propune acest lucru, în studiul *Probleme ale integrării politice a statelor C.E.E.*¹.

Misiunea de a defini conceptul de Uniune Europeană a revenit belgianului Leo Tindemans, care, în concluzia raportului său cu privire la această problemă, spunea: „Urmările politice ale acestor opțiuni (de integrare — D.P.) trebuie să fie bine cîntărite. Ele nu se vor realiza fără un transfer de competență către organele comune. Ele nu se vor putea realiza fără un transfer de resurse din regiunile prospere în zonele mai puțin favorizate. Ele nu se vor realiza fără constrîngerii, desigur liber consimțite, dar exercitate apoi fără rezerve. Acesta este prețul Uniunii”².

Realitatea însă, cu privire la această Uniune, este diferită. Procesul integrării politice a statelor Comunității Europene demonstrează în prezent o considerabilă labilitate și contradicționalitate.

Referindu-se la neputința C.E.E. de a depăși dificultățile prin care trece de mai mulți ani, Siney Dell spunea că „nimic nu a reușit atît de bine să dividă Europa occidentală ca efortul de a o unifica” arătînd că „tendința spre integrare a dezvăluit profunde conflicte între diferitele interese politice și economice din sinul Europei occidentale”³. Ultimii ani sînt recunoscuți prin încercarea clară de a amîna și de a „forța” procesul integrării politice a statelor Comunității Europene, în dorința de a compensa nereușitele din domeniul economic și de a da astfel un nou impuls întregului proces, în ansamblul său.

Puterea de atracție crescîndă a socialismului — susține autorul —, rolul tot mai mare al țărilor în curs de dezvoltare precum și ascuțirea luptei de concurență cu celelalte centre imperia- liste rivale au stimulat și stimulează cooperarea în domeniul politicii externe, într-o măsură mult mai mare decît în trecut. Se poate afirma, continuă S. Schwartz, că „pașii mărunți” pe drumul integrării politice au fost făcuți pentru a apăra interesele de ansamblu ale burgheziei monopoliste. În același timp nu au putut fi neglijate interesele particulare ale diferitelor grupări monopoliste sau ale unor state naționale. Impactul acestor două grupe de interese produce conflicte, contradicții și discontinuități caracteristice pentru îndelungatul proces al integrării vest-europene, făcînd din acesta un caz special, și pe mai departe, în sistemul relațiilor inter-naționale.

Singura metodă viabilă, ținînd cont de premise și limite, este metoda compromisului dintre cele 9 guverne naționale, în cadrul așa-numitei „cooperări politice intercomunitare”. „Compromisul, arată Schwartz, este o recunoaștere implicită a faptului că o poziție diferită a unui stat membru va găsi doar în mică măsură ascultare, și cu atît mai puțin atenție, pentru că toate statele membre ale Comunității Europene, inclusiv cele ce au fost mari puteri, sînt prea slabe pentru a avea o influență hotărîtoare în lume”.

Politologii și politicienii burghezi recunosc slăbiciunea statelor membre luate izolat și însemnătatea cooperării în regiunea vest-europeană. Avînd în vedere constituirea și consolidarea rolului de putere politică a statelor C.E.E. în relațiile internaționale, ei pledează pentru concentrarea și coordonarea potențialelor vest-europene.

Iată ce spune politologul vest-german K. Seits: „Puterea de azi — din punct de vedere al superputerilor — este în tot mai mare proporție puterea grupelor de puteri. Fără sprijinul unei asemenea grupări, azi chiar un stat de o întindere și un potențial foarte mare, are puțină influență în lumea politică. În asemenea circumstanțe pentru statele C.E.E. se impune alegerea

¹ În „Internationale Politik und Wirtschaft Berichte”, nr. 3, 1979, 19—26.

² Leo Tindemans, *L'Union Européenne. Rapport au Conseil Européen*, Bruxelles, 1975.

³ Citat după Pavel Sulian, *Integrarea vest-europeană*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977, p. 310.

lătre o politică externă proprie sau una coordonată, între influența proprie sau apărarea eficiență a intereselor comune europene⁴.

Ambițiile nu se limitează însă numai la noțiunea de „apărare” a intereselor comunitare, ci se formulează cu tot mai mult aplomb planuri de expansiune și de afirmare ca o putere politică de importanță mondială. Având în vedere potențialul economic și tehnologic, se exprimă dorința de a fi centrul gravitațional al unei lumi a partenerismului global. Se observă, însă, tendința de a nu acționa numai ca un factor economic ci și de a lua parte activă la evenimentele politice din zonele fierbinți ale lumii. Dealtfel, atunci când vorbim de integrarea europeană este dificil să separăm considerațiile economice de cele politice. Politologii accentuează că a trecut timpul când se putea spune despre Comunitatea Europeană că este un uriaș din punct de vedere economic și numai un pitic în politica externă, recunoscându-se astfel puternicul avânt începând cu mijlocul anilor '70, a politicii comunitare.

„Prin însăși natura lor politicul și economicul sînt inseparabile. Politica fără economie nu are nici un înțeles și nu poate fi explicată, și invers⁵. În această ordine de idei, asistăm la încercarea de a transforma multiplele înțelegeri economice în influențe din punct de vedere politic. Politicienii ce conduc C.E.E. precum și statele membre se străduiesc să stimuleze acest proces de transformare și să-i dea noi impulsuri.

Vorbind despre forța de atracție și dinamica C.E.E., Hans Dietrich Genscher postulează că, deși aceasta nu dispune de o politică externă atotcuprinzătoare și încheată, ea trebuie „să se adapteze rolului pînă de răspundere, creator în politica mondială și să-l diversifice⁶.”

Vicepreședintele Comisiei Pieței Comune, Wilhelm Haferkamp, afirmă că „în ciuda importanței politice și economice, C.E.E. nu ar trebui să tindă spre a fi o superputere, nici spre un asemenea rol măcar”, neuitînd însă să sublinieze „obligatia ce-i revine Comunității vest-europene de a restabili echilibrul în constelațiile politicii mondiale date. Abținerea pe planul forțelor politice nu înseamnă același lucru cu pasivitatea. C.E.E. nu poate să se absolve de responsabilitate în structurarea relațiilor internaționale⁷.”

În prezent la Comisia Pieței Comune sînt acreditate 100 state, peste 60 de delegații ale acestora se află în țări din lumea a treia, circa 100 de state au încheiat sau sînt în curs de a încheia acorduri de asociere, acorduri de liber schimb, acorduri preferențiale comerciale, acorduri comerciale nepreferențiale, acorduri de cooperare comercială și economică. C.E.E. este membru sau se bucură de statut de observator în cadrul organizațiilor internaționale importante ca O.E.C.D., GATT etc., ambasadorii celor nouă cooperează tot mai strîns, în special în cadrul Națiunilor Unite.

Și cu toate aceste premise și rezultate, în prezent statele membre ale Comunității Europene nu au ajuns la un consens asupra unei politici externe. Foarte adesea, în publicații sau cuvîntări, noțiunea de politică externă a celor nouă este folosită incorect.

O politică externă comunitară reală, presupune un centru unic de decizie care să poată negocia și să-și asume obligații în nume propriu. Aceasta implică un transfer deliberat de suveranitate pe care nu toate statele membre sînt dispuse să-l facă. Imposibilitatea unei politici externe comune oglindește contradicția puternică între strădanile de a forma organe supranaționale, pe de o parte, și apărarea suveranității național-statale, în domeniul politicii externe și militare, pe de altă parte.

Această contradicție este fundamentală și are o natură de lungă durată, ea reflectînd impactul tendințelor centripete și centrifuge în procesul integrării vest-europene. Iată în continuare pozițiile celor „trei mari” în această privință.

Multă vreme, politica vest-germană a R.F.G. tindea spre o depășire treptată a statelor național-suverane și spre formarea unui stat federal supranațional. Ca efect al evoluției integrării politice și sub presiunea principalelor state partenere din Comunitatea Europeană, începutul anilor '70 marchează noua orientare a poziției oficiale a R.F.G. în această privință. Poziția ei este de atunci de o mai mare flexibilitate și un mai pronunțat pragmatism, acordînd atenție faptului că în procesul integrării politice trebuie pornit mai întîi de la existența statelor naționale suverane, și că o cooperare politică efectivă este posibilă numai la un anumit nivel de integrare. În acest sens, ministrul de externe vest-german H. D. Genscher spunea: „.... cu re apropierea economiilor celor nouă și cu alegerile pentru Parlamentul European, am fost martorul a două

⁴ K. Seitz, *Die Europäische Gemeinschaft in einer Welt des Übergangs*, în: „Europa-Archiv”, Bonn, 16, 1978, p. 499.

⁵ Pavel Sulan, *Integrarea vest-europeană*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977.

⁶ W. Haferkamp, *Die Rolle der Gemeinschaft in den internationalen Beziehungen*, cuvîntare, 23 febr. 1978, Bonn, „Fassung für die Presse”.

⁷ Ibid.

evenimente ce stau în centrul discuției în Europa. Ele constituie pași în direcția țelului nostru de lungă durată — Uniunea Europei⁸.

Franța se lasă condusă de principiile tradiționale ale apărării suveranității naționale în domeniul politicii externe și militare și merge pe linia unei cooperări cu celelalte state membre numai în măsura în care cooperarea nu vătămă esențial principiul enunțat.

Politicienii francezi invocă întotdeauna „prioritatea pentru neatinerea națiunii și autoritatea statului”, de unde și apărarea împotriva străduințelor federaliste și antipatia pentru blocuri. Franța tinde să-și păstreze libertatea de acțiune și să poată practica o politică răsăriteană care să fie mai curînd independentă decît atlantică sau europeană. Cine nu respectă aceste principii tradiționale în Franța, riscă să întîmpine un val de indignare și dezacord dacă va atinge atribuțiile clasice ale suveranității naționale sau dacă va lansa inițiative pentru a le limita. Într-un interviu al politicianului francez Michel Debré se rezumă clar cele afirmate mai sus: „în timpul vieții mele m-am ridicat împotriva ideologiei supranaționalului și încălcării suveranității, pe care am considerat-o falsă. Singura realitate europeană este realitatea națiunilor, pe ea va trebui înființată organizarea Europei”⁹.

Apărarea suveranității naționale, neîncrederea față de organele Comunității Europene, împotrivirea față de posibilele largiri de competență ale acestora — iată ce caracterizează poziția britanică.

În acest sens, J. Callaghan afirmă că „nu a acceptat niciodată ca C.E.E. să se dezvolte către o federație. Politica noastră este ca și în viitor drepturile guvernelor naționale și parlamentelor să fie menținute. Noi nu intenționăm o largire esențială a împuternicirilor Parlamentului European. Dacă va fi o asemenea largire a împuternicirilor sale atunci va fi necesar acordul unanim al celor nouă și al parlamentelor lor”¹⁰.

Britanicii au în vedere necesitatea unei noi reglementări a aderării lor la Piața Comună, care să le dea puțința unei responsabilități proprii în politica economică, industrială, regională. Intenția declarată a guvernului Thatcher este de a ajunge la un echilibru între contribuția britanică la Comunitate și beneficiile pe care le realizează din această apartenență.

Cu toate contradicțiile și greutățile enumerate, s-a reușit o coordonare și o cooperare în anumite domenii ale politicii externe, astfel încît C.E.E. este cunoscută ca o grupare relativ închisă, de state, cu o tot mai accentuată greutate politică. La această armonizare s-a ajuns prin „cooperarea politică intercomunitară”, care constă în esență în: întîlnirea — de cel puțin șase ori pe an — a miniștrilor de externe ai celor nouă, întîlniri lunare ale conducătorilor departamentelor politice ale ministerelor de externe în sesiune de două zile, la care se mai adaugă peste 100 de sesiuni speciale ale diferitelor grupe de lucru, în cursul anului, votul comun al celor nouă în organizațiile internaționale etc.

Din 1975 se înregistrează și cea mai înaltă formă de coordonare: șefii de stat și de guvern ai celor nouă se întîlnesc de trei ori pe an în cadrul așa-numitului „Consiliu European” pentru a discuta interesele economice și politice ale Comunității.

În mod obiectiv această cooperare politică duce la o multilateralizare a proceselor de decizie naționale în domeniul politicii externe. Ca urmare, tendințele de cooperare duc la o împletire tot mai strînsă a politicii externe și implicit la o anumită lezare a suveranității naționale, în special a țărilor mai mici — și posibilitatea micșorată — de a exercita o politică externă suverană, în înțelesul clasic. Granițele capacității de acțiune în cadrul cooperării comunitare rezultă din împrejurarea că nu există un centru de decizie desemnat pentru politica tuturor membrilor C.E.E. și pentru că nu pot fi luate hotărîri în numele unor organe proprii de sine stătătoare. Nu există mijloace de sancționare pentru a putea constrînge toate statele Comunității Europene la continuarea conlucrărilor în cadrul cooperării politice intercomunitare.

Una din acestea ar putea fi totuși izolarea. Există un mare număr de rezoluții comune care, în majoritate, nu pun în discuție pozițiile fundamentale ale statelor naționale, ajungîndu-se astfel la o îngustare a ariei tematice în cadrul așa-zisei cooperări, discuțiile purtîndu-se mai mult asupra aspectelor nemilitare ale politicii externe.

Alegerea Parlamentului prin vot direct a readus în discuție problema puterii acestui parlament, care în prezent are doar funcții consultative și de control, el trebuînd, în viziunea inte-

⁸ H.D. Genscher, *Außenpolitik in Dienste von Sicherheit und Freiheit*, Stuttgart, 1976, p. 56.

⁹ M. Debré în interviul din 24 nov. 1978 în: „Deutsche Zeitung/Christ und Welt” — Bonn.

¹⁰ J. Callaghan, *Scrisoare către secretarul general al Partidului Laburist*, 9 sep. 1977.

graționiștilor, să capete putere legislativă împreună cu Consiliul de Miniștri. Un Parlament european ales în mod direct nu a transformat, după cum s-a văzut, Comunitatea într-o mare democrație parlamentară burgheză, dar ea a făcut — în opinia noastră — o serioasă opțiune în a fi o entitate politică reală de care va trebui să se țină seama în viitor.

Deși este consemnat acest lucru, nu trebuie uitat că țările Europei de vest se caracterizează printr-o diversitate de structuri economice și sociale, deosebiri în demografie, dezvoltare industrială, venituri, dezechilibre regionale. Recesiunea economică, șomajul, influența, adâncesc și mai mult discrepanțele existente între nivelurile de dezvoltare ale celor nouă țări membre, făcând pe fiecare să ia măsurile pe care le crede de cuviință, pentru promovarea intereselor proprii: „În felul acesta Piața Comună tinde să devină tot mai puțin ... comună, iar disensiunile crescînd dintre membrii săi, nu numai că frînează realizarea proiectelor privind desfășurarea în continuare a construcției vest-europene, dar pun sub semnul întrebării chiar și unele realizări de pînă acum”¹¹.

Disputa actuală cu privire la bugetul comunitar trebuie văzută într-un context mult mai larg. Este vorba de deosebiri de vederi în numeroase privințe, începînd chiar cu cele enumerate mai sus și tot astfel: „Definirea identității vest-europene rămîne anevoioasă, incertă, pentru că ea implică pendulări continue între alinieri și calea proprie. Concertarea comunitară nu izbutește pentru moment să treacă mai departe de formele vagi, iar solidaritatea este contrazisă de diferendele prelungite în timp”¹².

Conform acestor realități lupta forțelor progresiste, îndeosebi a Partidelor Comuniste din Europa occidentală, cîștigă o atenție deosebită. O Europă a NATO și a înarmării ar trebui depășită printr-o Europă a păcii, securității, progresului social și a cooperării tuturor popoarelor și statelor continentului nostru — conchide autorul.

★

Realitatea existenței acestei grupări economice și politice impune o studiere atentă a fenomenului integraționist în dinamica lui, consemnînd reușitele, dar neputînd a nu accentua, că realitățile naționale sînt mult mai puternice decît dorințele manifeste de uniune ale unor politicieni vest-europeni, că suveranitatea este mult prea scumpă popoarelor Europei occidentale pentru a putea renunța la ea. „Pornind de la realitatea împărțirii lumii în țări cu orînduirii sociale diferite și conștientă că această situație va continua să dăinuie o lungă perioadă de timp, România, acționînd în spiritul coexistenței pașnice, va lărgi raporturile economice, tehnico-stiințifice și culturale cu țările capitaliste dezvoltate, cu toate statele lumii fără deosebire de orînduirea socială, participînd activ la diviziunea internațională a muncii, la schimbul mondial de valori. În acest spirit am dezvoltat și dezvoltăm raporturi economice multilaterale cu țările Pieței Comune...”¹³.

În respectul suveranității se realizează sinteza între interesele naționale și cele generale ale cooperării și păcii — aceasta este realitatea, de care virtuțile politice și economice vest-europene trebuie să țină tot mai mult seama.

¹¹ Gh. Cercelescu, în: „Scînteia” nr. 10665, 3 dec. 1976.

¹² E. Obrea, în: „Lumea”, nr. 7, 1980.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1979, p. 100.